

Tartu Ülikool  
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond  
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut  
Soome-ugri osakond

Johanna Kiik

ISIKUSTAMISMETAFOORIDEST UNGARI JA EESTI KEELES  
FERENC MOLNÁRI ROMAANI „PÁL-TÄNAVA POISID” PÕHJAL

Bakalaureusetöö

Juhendaja Ann Veismann

Tartu 2017

## Sisukord

<b>Sissejuhatus .....</b>	<b>3</b>
<b>1. Teoreetilised lähtekohad.....</b>	<b>6</b>
<b>1.1. Metafoor .....</b>	<b>7</b>
1.1.2. Metafoor ja metonüümia .....	9
1.1.3. Metafooride universaalsus ja kultuurispetsiifilisus.....	10
<b>1.2. Isikustamine .....</b>	<b>11</b>
1.2.2. Tegusõnade abil isikustamine: SÜNDMUS ON TEGU .....	12
1.2.3. Teiste sõnaliikide abil isikustamine.....	13
1.2.4. Komplekssed isikustamised ehk metafoorsed sulandid .....	15
1.2.5. Inimlikud omadused.....	17
1.2.6. Kinnisväljendid .....	19
<b>2. Uurimisküsimused, valim ja meetod .....</b>	<b>22</b>
<b>2.1. Uurimisküsimused .....</b>	<b>22</b>
<b>2.2. Valim .....</b>	<b>23</b>
<b>2.3. Meetod .....</b>	<b>25</b>
<b>Analüüs.....</b>	<b>28</b>
<b>3.1. Isikustamismetaphoorid ungari keeles .....</b>	<b>28</b>
3.1.1. Tegusõnade abil isikustamine .....	29
3.1.2. Omadussõnade, määrsõnade ja verbide kesksõnade abil isikustamine .....	33
3.1.3. Nimisõnade abil isikustamine .....	35
<b>3.2. Isikustamine ungari vs. eesti keeles .....</b>	<b>36</b>
3.2.1. Sarnased isikustamised .....	37
3.2.1.1. Täielik ülekanne .....	38
3.2.1.2. Osaline ülekanne .....	39
3.2.1.3. Täielik vs. osaline ülekanne.....	41
3.2.2. Võõrapäraseid isikustamised.....	42
3.2.2.1. Täielik ülekanne vs isikustamise muutmine .....	43
3.2.2.2. Täielik ülekanne vs isikustamise kaotamine .....	44
3.2.2.3. Osaline ülekanne vs isikustamise kaotamine .....	45
3.2.2.4. Osaline ülekanne vs isikustamise muutmine.....	47
3.2.1 Isikustamise muutmine või kaotamine .....	49
3.2.1.1. Isikustamise kaotamine .....	49
3.2.1.2. Isikustamise muutmine .....	51
3.2.1.3. Isikustamise muutmine vs kaotamine .....	52
<b>Kokkuvõte .....</b>	<b>55</b>
<b>Kirjandus .....</b>	<b>58</b>
<b>Personification metaphors in Hungarian and Estonian. Summary .....</b>	<b>60</b>
<b>Lisa 1.....</b>	<b>62</b>

## Sissejuhatus

Kaasaegse keeleteadusliku metafooriteooria kohaselt on metafoor mõtlemise mehhanism ning metafoorsed keelendid väljendavad keeleliselt inimeste mõttemalle ja maailmatunnetust. Metafoorseid keelendeid uurides on võimalik jõuda lähemale erinevate kultuuride mõtlemise ja maailmakäsituse ühisosale ja erinevustele, mistõttu on sellest aspektist eri keelte võrdlemine oluline ja põnev uurimisvaldkond.

Üks sagedamini esinevaid metafoorseid võtteid on isikustamine ehk elutute entiteetide kujutamine elusolenditena (või kitsamalt inimestena). Isikustamismetaphoorid võivad kujuneda väga erinevatel alustel ning nende iseloom võib ulatuslikult varieeruda, seega on tegemist üsna kompleksse ja mitmekülgse metafooride kimbuga. Mitmed autorid, sh George Lakoff, Mark Johnson, Mark Turner, Zoltán Kövecses ja Aletta G. Dorst on seda fenomeni keeleteaduslikust vaatepunktist teoreetiliselt käsitlenud, kuid empiirilisi laiapõhjalisi uurimusi on vähe.

Isikustamised ei kujuta endast mitte üht kindlat metafoori, vaid pigem erinevate metafooride võrgustikku, mida ühendavaks jooneks on elutute nähtuste või objektide kirjeldamine elusolenditele omaste tegevuste või loomumomaduste kaudu. Korpuste põhjal on isikustamismetaphoore keeruline ja ebaotstarbekas uurida, kuna ei ole võimalik koostada ammendavat nimekirja elusolenditele omastest tegevustest või omadustest, samuti mitte entiteetidest, millele neid omadusi üle võiks kanda. Seetõttu ei saa ka määratleda kindlaid allik- ega sihtvaldkonna elemente, mida korpustest märksõnade abil otsida. Korpuse põhjal on võimalik uurida vaid väga spetsiifilisi isikustamismetaphoore, mis on uurija poolt enne kindlaks määratud, nt loodusnähtuste isikustamisi uurides võib ette määrata nimekirja tüüpilisematest loodusnähtustest ja selle alusel sõeluda korpustest välja fraase, kus need

elusolendile viitavate sõnadega koos esinevad. Isikustamise erinevaid ilminguid keeles aga sellisel viisil kaardistada ei õnnestu.

Et aga siinse uurimistöö peamine eesmärk on kaardistada ungari keeles esinevaid eri sorti isikustamismetafoore ning võrrelda neid eestikeelsete vastetega, olen otsustanud seda teha kirjandusliku teksti põhjal. Kognitiivse metafooriteooria seisukohalt on kõige tüüpilisemad metafoorid just need, „mille järgi me elame”, mitte väga kujundlikult mõjuvad väljendid. Seega on autori idiolektil vähe mõju ning erinevate teoste analüüs peaks andma sarnaseid tulemusi.

Analüüs põhineb Ferenc Molnári romaani „*A Pál utcai fiúk*” („Pál-tänava poisid”) esimesel viiel peatükil. Romaanist on ilmunud kaks tõlget, Julius Margi tõlge ilmus aastal 1921 ning Reet Klettenberg eestindas teose teist korda aastal 2014. Valisin selle raamatu analüüsimaterjaliks just seetõttu, et sellest on mitu eestikeelset varianti. Ühest küljest vähendab see ühe tõlkija eelistuste esiletõukimist ungari- ja eestikeelsete metafoorsete väljendite sarnasuse hindamisel. Teisalt on huvitav kvalitatiivselt analüüsida keelendeid, mille puhul tõlked kokku ei lange.

Töö teoreetilises osas annan lühiülevaate metafoori ja isikustamise olemusest ning käsitlen isikustamise vahendeid, alltüüpe ja problemaatikat. Selle põhjal otsin vastust küsimusele, kuidas on siinse töö seisukohast kõige optimaalsem isikustamist defineerida.

Materjali analüüsimiseks olen koostanud ungarikeelsete isikustamismetafooride ja nende eestikeelsete tõlkevastete paralleelcorpuse. Valimi koostamise täpsemaid põhimõtteid on kirjeldatud analüüsiosa eel. Eestikeelsete tõlgete ja ungarikeelse originaali kokkulangevuse määratlemisel olen juhindunud Nili Mandelbliti erinevate keelte samatähenduslike väljendite võrdlemiseks välja pakutud mudelist, mille olen oma eesmärkidele vastavaks kohandanud.

Töö analüüsiosa koosneb kahest osast. Esimeses osas analüüsin ungarikeelsete isikustamismetafooride olemust, juhindudes järgmistest küsimustest:

- millise sõnaliigi kaudu ungari keeles kõige rohkem isikustatakse;

- millised on sagedasemad isikustamiseks kasutatavad sõnad;
- milliseid nähtusi või objekte iga sõnaliigi lõikes kõige rohkem isikustatakse?

Analüüsi teises osas kõrvutan mõningaid ungarikeelseid väljendeid eestikeelsete tõlkevastetega ning käsitlen võimalikku motivatsiooni erinevate tõlkekombinatsioonide taga. Tähelepanu keskpunktis on keeleliste väljendusviiside võrdlus ungari ja eesti keeles, mitte tõlkestrateegiate analüüs. Uurin peamiselt seda, kui suures ulatuses langevad isikustamismetafoorid ungari ja eesti keeles kokku.

## 1. Teoreetilised lähtekohad

Selles peatükis antakse teoreetiline lühiülevaade metafoori ja isikustamise olemusest. Esimeses alapeatükis käsitletakse tänapäevase keeleteadusliku metafooriteooria põhiseisukohti ja mõisteid, pööratakse tähelepanu metafoori ja metonüümia kokkupuutealadele ning vaadeldakse põgusalt metafooride universaalsust ja variatiivsust eri kultuuriruumides. Metafoori alapeatüki põhilisteks allikateks on George Lakoffi ja Mark Johnsoni teos *“Metaphors We Live By”* (1980) („Metafoorid, mille järgi me elame” 2011), Zoltán Kövecsesi õpik *“Metaphor: a Practical Introduction”* (2010), Antonio Barcelona koostatud esseekogumik *“Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective”* (2003) ning Nili Mandelbliti artikkel *“The cognitive view of metaphor and its implications for translation theory”* (1995).

Teises alapeatükis avatakse isikustamise mõistet, selle erinevaid tõlgendamisviise, isikustamise iseloomu, alltüüpe (sulandid, kinnisväljendid) ja vahendeid (erinevad sõnaliigid). Samuti arutletakse inimlike omaduste olemuse üle ning räägitakse isikustamise mõiste laiendamise võimalikkusest. Lisaks eelnevalt mainitud teostele ja artiklitele on selle osa kirjutamisel põhiallikateks ka George Lakoffi ja Mark Turneri teos *“More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor”* (1989), Aletta G. Dorsti artikkel *“Personification in discourse: Linguistic forms, conceptual structures and communicative functions”* (2011), Barbara Dancygieri ja Eve Sweetseri õpik *“Figurative Language”* (2016) ning Arvo Krikmanni teos „Kaasaegse metafooriteooria panus parömioloogiasse” (2003).

Kuigi metafoore on suhteliselt palju empiirilisel uuritud ning seda kajastavad muuhulgas ka Kövecsesi ja Mandelbliti tööd, siis isikustamismetfoore on kognitiivse metafooriteooria seisukohast (st vastandudes kirjanduslikule käsitlusele isikustamisest kui poeetilisest

võttest) vaadeldud peamiselt teoreetiliselt. Mõningaid empiirilisi uurimusi on küll kitsastes valdkondades nagu reklaamikeel või veiniterminoloogia läbi viidud, kuid laiapõhjalisi erinevaid valdkondi katvaid süvauurimusi siinse töö autori teada läbi viidud pole. Seega olen oma töö lähtepunktiks võtnud eelmainitud autorite teoreetilised arutluskäigud, kuid täiendanud neid ka oma uurimusest välja kasvanud järeldustega isikustamise olemuse ja tõlgendamise kohta. Et uurimismaterjali piiritlemine osutus teoreetiliselt väga keerukaks, siis sai sellest, mida defineerida isikustamisena, selle töö kontekstis omaette uurimisülesanne, mida käsitletakse alapeatükis 1.2.5 (Inimlikud omadused).

### 1.1. Metafoor

Siinses töös lähtutakse metafoori mõiste tõlgendamisel kaasaegsest keeleteaduslikust metafooriteooriast. Selle kohaselt tuleks metafoori käsitleda kui mõtlemise ja tunnetamise mehhanismi, mis kujundab meie maailmapilti. Sellele teooriale panid aluse George Lakoff ja Mark Johnson oma 1980. aastal ilmunud revolutsioonilises teoses "*Metaphors we live by*", mis ilmus 2011. aastal ka Ene Vainiku eestikeelses tõlkes pealkirjaga „Metafoorid, mille järgi me elame”. Teose uudsus ja pöördelisus seisnes selles, et metafoori käsitleti esmakordselt kui argimõtlemise paratamatut osa. Selline mõttekäik tõstis metafoori keele- ja tõlketeaduse huviorbiiti, kuna varem oli seda nähtud pigem kui perifeerset poeetilise keele vahendit, mille põhieesmärgiks on teksti kaunistamine, ning seega polnud seda eriti oluliseks peetud (Mandelblit 1995: 485).

Lakoff ja Johnson tõid keeleteadusse termini *mõistemetafoor*, mis vastandub varasemale aristotellikule käsitlesele metafoorist kui retoorilisest vahendist või üksikkeelendi tasandil esinevast kõnekujundist. Mõistemetafoori all peetakse silmas süstemaatilisi seoseid allik- ja sihtvaldkonna elementide vahel, mitte sarnasust kahe nähtuse enda vahel (Lakoff, Johnson 2011: 282–283). Valdkondade vaheline võrdlus toimub mõtlemise, mitte keele tasandil ning seega võib seoseid tekkida allik- ja sihtvaldkonna erinevate elementide vahel. Näiteks

metafoori ELU ON TEEKOND väljendusteks on keelendid *elukaaslane*, *käänuline elutee*, *elu lõpusirge* jms.

Lakoff ja Johnson (2011: 45) rõhutavad, et seosed allik- ja sihtvaldkonna elementide vahel on valikulised ja sõltuvad konkreetsest ülekandest. Kunagi ei kanta ühest valdkonnast teise üle kogu struktuuri, kuna vastasel juhul muutuksid nähtused ühesuguseks ja nende omapära kaoks. Näiteks metafoori AEG ON RAHA toel võib aega mõista kui ressursi, mida saab raisata või kokku hoida, samuti on sel keeleväliseid ilminguid nagu nt kõneminuti hind, kuid ometi ei saa aega panna panka või kulutatud aega samal kujul asendada (Lakoff, Johnson 2011: 40, 45).

Oluline on ka see, et metafoorne mõtlemine mõjutab meie maailmakäsitlust ja tegutsemist üleüldiselt. Lakoff ja Johnson (2011: 35–38) näitlikustavad seda levinud metafoori VAIDLUS ON SÕDA alusel. Kuna inimesed näevad vaidlust kui agressiivset tegevust, kasutatakse vaidlusest rääkimiseks väljendeid *ründama*, *teise nõrka kohta sihtima*, *vastuväidetega pommitama* jms, ning hakatakse vaieldes sellest lähtuvalt ka käituma. Kultuuriruumis, kus vaidlust käsitletak näiteks tantsuna, oleks Lakoffi ja Johnsoni sõnutsi kogu vastava suhtlustegevuse laad teistsugune.

Metafoorsed ülekanded toimuvad tavaliselt konkreetsemast valdkonnast keerukama ja abstraktsema poole (Kövecses: 2010: 154). Selle aluseks on Olemise Suure Ahela (*The Great Chain of Being*) mudel, mille järgi maailm on hierarhiline süsteem lihtsamatest esemetest keerukamate olendite poole (Lakoff, Turner 1989: 170–171). Kövecsesi (2010: 154) hinnangul on see üsna universaalne mõttemall. Suure Ahela kõrgeimal astmel on inimene, keda eristab loomadest, taimedest ja esemetest abstraktne mõtlemine ning komplekssemad käitumismallid ja kognitiivsed võimed. Inimest võib metafoorselt iseloomustada näiteks loodusnähtuste kaudu, kirjeldades kellegi olekut päikselise või pilku jäisena (Kövecses: 153–154). Isikustamismetaphooride eripära seisneb selles, et liikumine ahela lülide vahel on vastassuunaline, kuna inimese omadused kantakse üle loomadele, taimedele, esemetele ja nähtustele, mitte vastupidi.



### 1.1.2. Metafoor ja metonüümia

Metonüümia on kognitiivne suhe, mille puhul ei kanta mitte ühe valdkonna elemente teise üle, vaid viidatakse ühe entiteedi kaudu teisele sellega seotud entiteedile (Lakoff, Johnson 2011: 68). Tüüpilised metonüümilised suhted on näiteks OSA TERVIKU ASEMEL (*Ülikool koondab parimaid **ajusid*** (= intelligentseid inimesi)), VALMISTAJA TOOTE ASEMEL (*Ta ostis **Fordi***), KONTROLLIJA KONTROLLITAVA ASEMEL (*Mercedes sõitis **mulle** tagant sisse*) (Lakoff, Johnson 2011: 69–71).

Kuigi metafoor ja metonüümia on olemuselt eri laadi protsessid, seob neid idee, et ühte asja kirjeldatakse või sellele viidatakse teise kaudu. Lakoffi ja Johnsoni (2011: 69–73) sõnutsi on mõlemad protsessid süsteemsed ja laiahaardelised ning ülekandeks valitud elemendid pole juhuslikud (nt lauset *Ülikool koondab parimaid ajusid* ei saaks võrdväärselt asendada lausega *Ülikool koondab parimaid varbaid*, kuigi mõlemad on inimese kehaosad).

Metafoor ja metonüümia võivad kohati samas väljendis korraga esineda või olla üksteisest välja kasvanud (Lakoff, Turner 1989: 104–106; Barcelona 2003: 10). Antonio Barcelona (2003: 10–12) on ühes väljendis koos esinevad metafoorid ja metonüümiad jaganud kaheks: mõtlemise tasandil ühinenud ülekanded ja need, mis kombineeruvad alles keelelises väljendis. Näiteks sisaldub keelendis *Ma olen üks suur kõrv* nii metonüümiline suhe KEHAOSA FUNKTSIOONI (ISELOOMU) ASEMEL, kus kõrv asendab kuulamist ja selle iseloomu (tähelepanelikkust), kui ka metafoorne ülekanne INIMENE ON TÄHELEPANU, kuna viidatakse iseendale tähelepanu sünonüümina. Puhtkeelelisel tasandil võib samas fraasis esineda koos nii metafoor kui ka metonüümia, kui näiteks öelda selle asemel, et *Ülikool koondab parimaid ajusid*, hoopis *Ülikool koondab parimaid **õppivaid** ajusid*, kus ajud asendavad õpilasi, aga *õppiv* on tudengite, mitte ajude omadus.

Minu töö seisukohast on metafooride ja metonüümia koosesinemist oluline teadvustada, kuna paljudes isikustamismetafoorides (eriti neis, mis on kehaosade või kollektiividega seotud) esineb sarnast mitmetasandilisust.

### 1.1.3. Metafooride universaalsus ja kultuurispetsiifilisus

Kognitiivse teooria kohaselt peegeldavad metafoorid inimestele üldiselt omaseid mõttemalle ning abstraktsemad kehalisest kogemusest lähtuvad metafoorid on suuresti universaalsed (Barcelona 2003: 6; Kövecses 2010: 195). Kövecses (2010: 196–197) on sellele hüpoteesile kinnitust otsides võrrelnud erinevaid õnne metafoore ungari ja inglise keeles ning leidnud, et metafoorid ÖNN ON ÜLAL, ÖNNELIK ON VALGUSKÜLLANE ja ÖNNELIKKUS ON VEDELIK ANUMAS on mõlemas keeles kasutusel. Ka eesti keeles on kõik need metafoorid olemas. Metafoori ÖNN ON ÜLAL väljendavad näiteks keelendid *see tõstab mu tuju, ma olen kõrgendatud meeleolus*, kuid ka *langesin masendusse*. Metafoori ÖNNELIK ON VALGUSKÜLLANE väljendab näiteks keelend *päikseline iseloom* ja metafoori ÖNN ON VEDELIK ANUMAS keelend *ta oli ülevoolavalt õnnelik*. Kövecses (2010: 197–202) on otsinud ka metafoori VIHA ON (KUUM) VEDELIK ANUMAS paljudest eri keeltest ning täheldanud ka selle universaalsust. Eesti keeles viha metafoore uurinud Ene Vainik ja Anneli Velt (2006) on leidnud ka siit sarnase mõttemalli, mis väljendub näiteks keelendites (*keegi*) *keeb vihast* või *tahab viha endast välja valada*.

Ometi on huvitav võrrelda metafoorseid väljendeid eri keeltes, kuna metafoorid ei pruugi olla täpselt sama struktuuri ja kasutusväljaga (st kanda allikvaldkonnast sihtvaldkonda samu elemente). Kuna metafoorset mõtlemist mõjutab oluliselt ka elukeskkond ja (kultuuri)kogemus, pakub huvitavat uurimismaterjali erinevates keeltes esinevate metafoorsete väljendite võrdlus.

Nili Mandelblit (1995) on võrrelnud aja metafoore inglise ja prantsuse keeles ning leidnud, et kuigi mõlemad keeled kasutavad aega mõtestades kolme põhilist metafoori: AEG ON VÄÄRISESE, AEG ON LIIKUV OBJEKT ja AEG ON RUUM, ei ole metafooride kasutus väljendi tasandil paralleelne. Näiteks igavlemist kirjeldatakse prantsuse keeles väljendiga *je trouve le temps long* ‘ma leian, et aeg on pikk’, kus AEG ON RUUM, aga inglise keeles väljendiga *time is passing slowly* ‘aeg möödub aeglaselt’, kus AEG ON LIIKUV OBJEKT. Samuti võivad sama välja metafoorid olla eri keeltes eri iseloomuga, näiteks *time is flying by* ‘aeg lendab

mööda' vs. *le temps passe vite* 'aeg möödub kiiresti'. Seega esineb metafooride erinevat kasutust ka sarnase kultuurikogemuse ja keelega rahvaste hulgas, mille põhjal võiks eeldada, et eestlaste ja ungarlaste (metafoorses) mõtlemises leidub hoolimata sarnasest keelelisest ja kultuurilisest taustast ka erinevusi.

## 1.2. Isikustamine

Kirjanduses ja eriti luules on isikustamine laialt levinud poeetiline võtte, mille kaudu antakse loomale, elutule objektile või abstraktsele nähtusele inimese tegutsemisvõime või omadused. Näiteks on eesti poetess Marie Heiberg (1906: 33) kirjeldanud muret ratsanikuna, luuletades nõnda: „Mure musta hobusega / sõitis üle mäe...”.

Kognitiivses metafooriteoorias on isikustamise põhiolemus säilinud, kuid nagu muidki metafoore, ei käsitleta seda mitte enam üksnes poeetika, vaid ka argikeele nähtusena. Näiteks võib isikustamist märgata igapäevastes väljendites nagu *pea käib ringi* või *ruumis valitses vaikus*. Lakoff ja Johnson (2011: 66) arvavad, et sellised ülekanded on tekkinud, kuna inimestena on meil asjade olemust lihtsam tajuda omaenda tegevuse ja mõistesüsteemi kaudu. Krikmann (2003: 118) nõustub selle seisukohaga, kuigi tema meelest võib pidada paradoksaalseks, et meil on lihtsakoelisemate asjade paremaks mõistmiseks vaja nad oma abstraktsesse ja komplekssemasse mõistesüsteemi üle kanda.

Lisaks võib kaasaegse keeleteadusliku metafooriteooria järgi käsitleda ka isikustamist mitte niivõrd keele, kuivõrd mõtlemise osana. Sellest tulenevalt võidakse nähtust kujutada mingit kindlat tüüpi inimesena (nt vaenlase, sõbra või hävitajana), kellele iseloomulikke tegevusi või omadusi isikustamise objektile üle kantakse. (Vt ka Lakoff, Johnson 2011: 66–67) Näiteks loodusjõude tajutakse sageli ohtlikena ning seega saab neid metafoorse ülekande tulemusel käsitleda kui ohtlikke inimesi ehk HÄVITAJAID, kes võivad oma ümbrust ja/või

ümberolijaid mitmel erineval moel kahjustada. Metafoor LOODUSNÄHTUS ON HÄVITAJA avaldub näidetes 1–4<sup>1</sup>.

- (1) *Teisel jõulupühal Eestist üle läinud torm Patrick viis elektri ligi sajal tuhandel majapidamisel, **rebis** katuseid ja **murdis** puid.*
- (2) *Tuli **hävitas** oma teel kõik elusa, pannes eriti raskesse olukorda piirkonnad, mille ainsaks sissetulekuallikaks oli põllumajandus ja karjakasvatus.*
- (3) *Bremenil **purustas** hinnanguliselt 35 meetri kõrgune hiidlaine kaptenisilla aknad, **ujutas** silla suurelt jaolt üle ning **viis rivist välja** laeva juhtimissüsteemid.*
- (4) *Tuul oli tugev just Lääne- ja Loode-Eestis ning kõige tugevamad tuuleiilid **räsisid** Lääne-Eesti saari.*

### 1.2.2. Tegusõnade abil isikustamine: SÜNDMUS ON TEGU

Eesmärgipärast tegevust võiks pidada üheks põhiliseks jooneks, mis eristab inimest muudest entiteetidest. Näidete 1–4 puhul on oluline tähele panna, et loodusnähtusi on kujutatud just nimelt tegutsevate, mitte staatiliste inimestena. Tegusõnade abil isikustamine on loomulik ja intuiitiivne ning seega esineb seda teistest strateegiatest rohkem (vt ka Dorst 2011: 120). Lakoff ja Turner (1989: 75) on isikustamisprotsessi põhjalikumalt analüüsinud ja leidnud, et tihti on ülekande aluseks metafoor SÜNDMUS ON TEGU. Teod on ka ise omamoodi sündmused, mille spetsiifikaks on tahtega tegija olemasolu, ja sellest tulenevalt on võimalik tegijata sündmusi agentsuse lisamisega isikustada. Näites 5 on olukorda, kus vihm hoogsalt vastu akent sajab, kirjeldatud tuule kui tahtega tegutseja vägivallaaktina. Krikmann (2003: 119) püüab sellistele ülekannetele leida ajaloolist põhjendust ja pakub välja, et need on tekkinud seetõttu, et meie esivanematel kujunes välja ettekujutus prototüüpselt sündmusest kui inimese põhjustatud teost.

---

<sup>1</sup> Näited 1–4 pärinevad eestikeelsete veebilehtede korpusest etTenTen.

(5) *See varahommik oli külm ja pime, tuul peksis jäist vihma vastu akent ning meie Tartu korter oli niiskusest röske, sest veel ju ei köetud.*<sup>2</sup>

Kuigi metafoori SÜNDMUS ON TEGU kaudu isikustamise puhul pole Lakoffi ja Turneri (1989: 76–78, 80) sõnul temaatilisi piiranguid ega pruugi olla kindlaksmääratud seoseid allik- ja sihtvaldkonna osade vahel, peavad sündmuse ja teo iseloom omavahel kooskõlas olema, et ülekanne loomulikuna mõjuks. Ühekordsele sündmusele peab vastama ühekordne tegu, korduvate sündmuste jadale korduvate tegude jada jne. Näites 5 esinev metafoor *tuul peksis jäist vihma vastu akent* on sobilik, kuna vihma hoogne rütmiline sadu on võrreldav peksuhoopidega ning mõlemad tegevused on kestvad.

Lakoff ja Turner (1989: 78) rõhutavad ka seda, et agendi ja sündmuse vahel peab olema loomulik suhe. Näiteks metafoor AEG ON RAVIJA (nt väljendis *aeg parandab kõik haavad*) on intuiitiivselt loomulik, kuna haavad paranevad aja jooksul. Dorst (2011: 115) lisab, et ühest allikvaldkonnast võib luua erinevaid metafoore, näiteks eksisteerib metafoori AEG ON RAVIJA kõrval sellest sõltumatu metafoor AEG ON HÄVITAJA (nt keelendis *ajahambast puretud maja*).

### 1.2.3. Teiste sõnaliikide abil isikustamine

Verbid on küll kõige levinum personifikatsiooni tööriist, kuid ometi leidub ka teiste sõnaliikide kaudu isikustamisi. Näiteks on võimalik isikustada nimi-, omadus- või määrsõnade abil.

Üks põhilisi viise, kuidas nimisõnade abil isikustada, on inimese kehaosade omistamine elututele objektidele. Sellised ülekanded põhinevad enamasti välisel sarnasusel. Näiteks võib öelda, et *Jüri istus paadininas* või *meie tagaaias on väike veesilm*. Paadi väljaulatuv osa on võrreldav näo väljaulatuva osa ehk ninaga ja väike veekogu sarnaneb oma värvilt ja ümaralt kujult silmaga. Küsitavus võib siinkohal tekkida selliste väljendite nagu *majatiib* puhul. Kui isikustamist üksnes inimlike tunnuste omistamisena tõlgendada, ei ole see

---

<sup>2</sup> Näde pärineb eestikeelsete veebilehtede korpusest etTenTen

sobilik näide, kui aga isikustamisse suhtuda laiemalt kui elutu kirjeldamisse elusana, kuulub seegi juhtum antud kategooriasse. Lähemalt arutlen selle üle, miks isikustamise mõistet ka laiemalt võiks käsitleda, alapeatükis 1.2.5 (Inimlikud omadused).

Dorst (2011: 129) toob välja, et lisaks kehaosade abil isikustamisele saab ka neid ennast isikustada, kusjuures tema jaoks kuuluvad kehaosade alla ka abstraktsemad inimese kehaga seotud nähtused, nt hää ja söögiisu. Oma analüüsis olen ma sellised abstraktsemad kehalised nähtused siiski teistesse kategooriatesse paigutanud, näiteks vere olen ma vedelike ja hääle helide alla liigitanud.

Kehaosade isikustamised balansseerivad metonüümia ja metafoori piiril. Kui näites 6 võib häält pidada metafoorseks, kuna hääle tulemist ei saa mõista inimese tulemisena, siis näites 7 on hää inimesega asendatav (vrd *keegi ütles uuesti*) ja seda tuleks pidada KEHAOSA INIMESE ASEMEL metonüümiaks.

(6) *a hang a nagy fa tetejéről jött*<sup>3</sup>

‘hää **tuli** suure puu ladvast’

(7) *az éles hang újra megszólalt*

‘terav hää **ütles** uuesti’

Oluline on ka tähele panna, et kehaosade isikustamised võivad olla erineva intensiivsusega. Dorst (2011: 129) võrdleb näiteks fraase *hääled tulid* ja *hääled jahtisid üksteist*, millest esimene mõjub üsna neutraalse, teine aga selgelt kujundlikuna. Intensiivsuse suhtelisus iseloomustab ka paljusid teisi SÜNDMUS ON TEGU tüüpi ülekandeid.

Küllaltki oluline, kuigi vähem tajutav kategooria tegu- ja nimisõnade kõrval on omadussõnadega isikustamine. Sellega on tegu juhul, kui inimese omadused on antud mingile mitteinimlikule entiteedile. Näiteks võib rääkida **julgest** lõvist, **truust** koerast või **siirast** sõprusest.

---

<sup>3</sup> Näited 6 ja 7 pärinevad minu koostatud “Pál-tänav poiste” korpusest.

Lakoff ja Turner (1989: 194–197) põhjendavad *julge lõvi* ja *truu koera* metafoorseks lugemist sellega, et nii julgus kui truudus on seotud moraalitundega, kuid tegelikult juhinduvad loomad vaid instinktides. Sellest mõtteviisist lähtudes analüüsivad nad väljendi *Achilleus on lõvi* topeltmetafooriks, kuna kõigepealt on loomale omistatud inimese omadus (julgus) ning seejärel Achilleust selle (isikustatud) looma kaudu kirjeldatud. Kuigi selline protsess (LOOM ON INIMENE ning seejärel tagasi INIMENE ON LOOM) peaks metafoori ära neutraliseerima, pole need ülekanded samaväärsed ning kokkuvõttes on väljend *Achilleus on lõvi* palju kõnekam kui fraas *Achilleus on julge*. Ka Kövecses (2010: 152) on sedasorti topeltülekandeid loomade ja inimeste vahel lühidalt käsitlenud.

Metafoorseid keelendeid uurides olen jõudnud järeldusele, et isikustada on võimalik ka (viisi)määrsõnade abil. See on küll üsna harvaesinev isikustamise viis, kuna määrsõna pole primaarne lauseliige ning ei tõsta seega isikustatavat objekti sedavõrd fookusse kui tegu-, nimi- või omadussõnad, kuid märkimist väärivad ka sellised ülekanded. Määrsõnadega saab esile tuua isikustatud objekti tegevuslaadi või omadusi. Nii võib isikustamist märgata näiteks fraasides *paat liugles laisalt* või *päike paistis sõbralikult*.

#### 1.2.4. Kompleksed isikustamised ehk metafoorsed sulandid

Keerulisemad isikustamised võivad tekkida ka erinevate metafooride ja tavateadmiste kombineerumisel. Selliseid juhtumeid on käsitletud mentaalsete ruumide ja sulanditeooria põhjal (ingl *blending*), mille peamisteks arendajateks on olnud Gilles Fauconnier ja Mark Turner (2002). Sulanditeooria põhiidee seisneb selles, et lisaks metafooridele, mille puhul võib näha selgeid seoseid allik- ja sihtvaldkonna osade vahel, leidub ka hulgaliselt keerulisema struktuuriga ülekandeid, mille puhul pole tegu allikvaldkonna elementide otsese ülekandmisega, vaid komplekssema mentaalse protsessiga. Sellised metafoorid kujunevad, kui allik- ja sihtvaldkonna struktuuri ühisosa ning tavateadmised saavad kokku mentaalses ruumis (ingl *mental space*), kus need omavahel kognitiivsete seoste kaudu kombineeruvad, ning tekib mitmetasandiline metafoor ehk suland.

Sulandiga on tegu näiteks metafoori SURM ON VIKATIMEES puhul. See on kujunenud metafooride INIMENE ON TAIM ja SÜNDMUS ON TEGU ning tavateadmiste, et inimesed on surelikud ning et surm on lõplik ja tagasipöördumatu kombineerimisel (Lakoff, Turner 1989: 75). Tabelis 1 on esitatud ülevaade allik- ja sihtvaldkonna elementidest, tavateadmistest, mis ülekande struktuuri määravad, ja saadud sulandist.

Tabel 1. **Vikatimehe suland.** (Dancygier, Sweetser 2016: 118)

<b>Tavateadmine</b> Eluring	<b>Allikvaldkond:</b> Taime eluring	<b>Sihtvaldkond</b> Inimese eluring	<b>Suland</b> Inimese eluring kui taime eluring
Elusolend	Taim	Inimene	Inimene kui taim
Eluring	Taime eluring	Inimese eluring	Inimese eluring kui taime eluring
Surm	Taime surm	Inimese surm	Inimese surm kui taime surm
–	Niitmine	–	(Niitmine kui surma põhjus)
–	Vikat või sirp	–	Vikat või sirp
–	–	Luukere	Luukere
–	–	Mungarüü	Mungarüü

Tabelist 1 nähtub, et kuigi üldine idee sellest, et taim on organism, kelle elutee on lõplik, on inimesega võrreldav, ei ole surmaga seotud tegurid, seda põhjustavad vahendid ja sellega seostuvad nähtused taime ja inimese domeenis sarnased. Taime elutee võimalik lõpp on mahaniitmine. Selleks tegevuseks sobilik tööriist on vikat. Dancygier ja Sweetser (2016: 117) näevad siin metonüümist suhet, kus vikat (vahend) sümboliseerib surmavat tegevust (mahaniitmine). Ometi ei iseloomusta vikatimehe metafoor pelgalt vägivaldset surma, vaid



surma üleüldiselt, seega võib öelda, et inimese elu kontekstis pole niitmine enam tapmisena ega vikat tapariistana tajutav. Mõlemad on omandanud sümbolse tähenduse, mida ei saa üheselt sihtvaldkonna (inimelu) konkreetsete elementidega siduda.

Metafoorse sulandi kompositsiooni muudab eriti keerukaks asjaolu, et mitte ainult allikvaldkonna elemendid ei pruugi kindla sihtobjektita jääda, vaid ka vastupidi. Vikatimeest kujutatakse traditsiooniliselt kui mungarüüd kandvat luukeret ning selline ettekujutus ei ole tekkinud võrdlusest taimega, vaid eraldiseisvalt. Luukere on ainult inimese domeeni kuuluv nähtus, mis asendab Dancygieri ja Sweetseri (2016: 117) järgi metonüümiliselt surma. Samad autorid selgitavad, et mungarüüd kannab surm seetõttu, et keskajal olid mungad põhilised inimesed, kes surnute hingede eest palvetasid. Selline ettekujutus surmast on seega väga kultuurikeskne ning ei mungarüüle ega leinaprotsessile pole taime eluringis võrreldavaid komponente. Vikatimehe sünge välimus üleüldiselt on tingitud aga sellest, et elu lõppu tajutakse hirmutava sündmusena ning need tunded kanduvad sündmuse läbiviijale ning tema välimusele üle (Lakoff, Turner 1989: 79).

Metafoorsest sulandist on seega võimalik vaid kultuurikonteksti tundes aru saada. Eri kultuuriruumist inimesed ei pruugi selliseid ülekandeid samamoodi tajuda ja mõtestada, eriti juhtudel, kus sulandeid on veel omakorda kombineeritud.

Siinse bakalaureusetöö maht ei võimalda sulandeid üksikshaaval analüüsida, kuid on oluline teadvustada, et metafoorid võivad kujuneda ka komplekssemate protsesside käigus kui allikvaldkonna elementide ülekanne sihtvaldkonda. Vikatimehe suland näitlikustab hästi metafoorse mõtlemise ja kultuurikogemuse vahelist seost.

#### **1.2.5. Inimlikud omadused**

Isikustamist defineeritakse klassikaliselt kui inimlike joonte omistamist mitteinimlikele entiteetidele. See tekitab paratamatu küsimuse, millised tegevused ja omadused on inimesele ainuomased. Isegi elusa ja elutu tunnuseid ei saa alati üksteisest üheselt eristada, kuid inimese ja teiste elusolendite vahel on veelgi hägusam piir.

Inimesele võiks ainuomaseks pidada ühiskonnaga seotud mõisteid (nt valitsemine, varastamine jms). Samuti eristab Olemise Suure Ahela järgi inimesi loomadest moraaltunne ja abstraktne mõtlemine. Nendes mõisteväljades olevad tunnused (nt julgus, truudus, mõtisklemine, unistamine jms) on seega selgemalt inimlikud kui üldisemad omadused või tegevused (nt tulemine, tegemine, sündimine jms), mida saab siduda ka paljude teiste elusolenditega. Näited 8–10 iseloomustavad juhtumeid, kus mitteinimlikku on selgelt inimlikuna kujutatud, näited 11–13 aga isikustamist üldisemate sõnade abil.

(8) csoszogás lett **úrrá**

‘jalgade lohistamine sai **peremeheks/isandaks**’

(9) *a merész gondolat*

‘julge mõte’

(10) *most már a Pál utcai grundon is nagy, négyemeletes ház szomorkodik*

‘nüüd **nukrutseb** juba ka Pál-tänava krundil suur neljakordne maja’

(11) *üzletének nem lesz hosszú élete*

‘äril ei saa pikka **iga/elu** olema’

(12) *a domb egyenest a tónak megy*

‘küngas läheb otse järveni’

(13) *az árák akkor is emelkednek*

‘hinnad tõusevad ka siis’

Kui näited 11 ja 12 viitavad vähemalt selgelt elusolendile, siis näites 13 on isikustamine veelgi küsitavam. *Emelkedik* ‘tõusma’ on väga üldise tähendusega verb nii eesti kui ka ungari keeles. Nii „Eesti keele seletav sõnaraamat” (edaspidi: EKSS) kui ka “*A Magyar Nyelv Értelmező Szótára*” (ÉrtSz.) – ‘Ungari keele seletav sõnaraamat’ – peavad võrdselt võimalikuks, et sõna esmatähendus viitab millelegi elusale või elutule.

Sellest tulenevalt, et tegevusi ja omadusi, mis ainult inimesega seostuvad, on väga vähe, ning enamikku klassikalistest isikustamise näidetest (vaata nt Lakoffi ja Johnsoni (2011: 66) näiteid 14–16 võiks pidada ka lihtsalt elutu kirjeldamiseks elusolendina, oleks mõistlik isikustamise mõistet laiendada. Selle asemel, et käsitleda seda MITTEINIMENE ON INIMENE ülekandena, võiks protsessi kirjeldada ka kui ELUTU ON ELUS ülekannet.

(14) *Inflatsioon **pane** meie kasumid **nahka**.*

(15) *Michelson-Morley katsest **sündis** uus füüsikateooria.*

(16) *Inflatsioon **on** meid **vastu seina litsunud**.*

Kirjandusteadlane Craig A. Hamilton (2002, viidatud Dorst 2011 järgi) on samuti isikustamist defineerinud elututele (*inanimate*) objektidele ja nähtustele agentsuse omistamisena. Kui isikustamist elusolendite kaudu mõista (taimi siiski mitte arvestades), siis jäävad huviorbiiti nii loomad kui ka inimesed, ning mitte ainult nende ühised omadused, vaid ka kummagi omadused eraldi. Inimesi iseloomustab moraalitunne, abstraktne mõtlemine ja ühiskondlik elukorraldus. Loomadele on tihti iseloomulikud erinevad häämitsused, liikumisviis või ka kehaosad, mis inimestel puuduvad. Laiema definitsiooni järgi võiks seega isikustamiseks lugeda juhtumid nagu *aeg lendab* või *majatiib*. Teisalt jäävad juhtumid, kus loomi on inimestena kujutatud (nt eelpool mainitud julge lõvi sellisel juhul huviorbiidist välja.

Isikustamise mõistet on seega võimalik defineerida kahel erineval viisil: kitsamalt MITTEINIMENE ON INIMENE ülekandena ja laiemalt ELUTU ON ELUS ülekandena. Kummalgi juhul kuuluvad isikustamiste alla veidi erinevad nähtused. Selles töös eelistatakse edaspidi lähtuda isikustamise laiemast definitsioonist ning arvestada isikustamisteks kõik juhtumid, kus elutut entiteeti on elusana kirjeldatud.

#### 1.2.6. Kinnisväljendid

Kõige raskemini tajutavad on sellised isikustamised, mis on tavakeelde niivõrd juurdunud, et neis pole enam märgata mingit kujundlikkust. Metafooriteoorias nimetatakse selliseid

väljendeid surnud metafoorideks. Dorst (2011: 121–122) nimetab selle eeskujul argikeelde juurdunud isikustamisi surnud isikustamisteks. Ta toob välja, et paljudel sagedasematel liikumis- ja omamisverbidel on sõnastikus mitu vastet, millest mõned on elusolendile viitavad, mõned mitte. EKSS-i järgi on sellised verbid näiteks

### **tulema**

1. tähendus: lähenedes liikuma

*Ema **tuli** lauda poolt.*

9. tähendus: juhtuma, toimuma, aset leidma

*Tülid ja riiud naabrite vahel **ei jäänud tulemata**.*

### **andma**

1. tähendus: ulatama, kellegi kätte või kättesaadavusse toimetama

***Anna** mulle riiulilt raamat.*

4. tekitama, esile kutsuma, põhjustama; mingi tulemuseni viima

*Kadakased kapad **annavad** õllele erilise maitse ja lõhna.*

### **tooma**

1. tähendus: midagi või kedagi kusagilt kaugemalt kellelegi või kuhugi lähemale toimetama

*Jõuluvana **tõi** seljakotiga kingitusi.*

4. tähendus: juhtima, suunama.

*Eksimist pole karta, sest siia **toob** asfalttee.*

Kõigis neis näidetes viitab sõna esimene tähendus mingile kindlale liikumisele. Sellele vastukaaluks toodud alternatiivne tähendus viitab aga mingile abstraktsele protsessile. Ülekanne konkreetsemast abstraktsemasse mõistevälja on sellistel juhtudel selgem kui

isikustamine, mis on vaid lingvistiliselt tuvastatav, kuid mitte kognitiivselt tajutav. (Dorst 2011: 121)

Antud töö seisukohalt on aga ka sellised kinnisväljendid olulised, kuna uurimuses lähtutakse keelelisest tasandist ja semantilistest rollidest. Kuigi need isikustamised ei ole tänapäeval enam tajutavad, on ajalooliselt miski pidanud motiveerima nende väljendite kujunemist vastavate verbide abil. Seetõttu on huvitav võrrelda, kuivõrd sarnastel alustel on erinevates keeltes (antud töö seisukohalt eesti ja ungari keeles) sellised tänapäevaks kivilinenud isikustamised tekkinud.

## 2. Uurimisküsimused, valim ja meetod

### 2.1. Uurimisküsimused

Uurin isikustamismetafoore ungari keeles, lähtudes kaasaegse metafooriteooria põhimõtetest ja eelnevalt kirjeldatud isikustamise viisidest. Lisaks võrdlen ungarikeelseid väljendeid nende eestikeelsete vastetega, olles saanud innustust ideest, et metafoorid põhinevad küll inimese tajul, kuid on tugevalt seotud ka kultuurikeskkonnaga. Üritan seeläbi välja selgitada, kuivõrd kattuvad ungari ja eesti mõttemallid selles valdkonnas.

Töö teooriaosas käsitlesin metafoori olemust, metafoori ja metonüümia suhteid ning analüüsisin erinevaid isikustamise mõiste määratlusi, inimlike omaduste haardeulatust ning isikustamise vahendeid. See annab raamistiku ja aluse, et välja selgitada, kas selle töö empiirilise materjali analüüsi põhjal saadud tulemused on teoreetiliste seisukohtadega kooskõlas. Oma analüüsis tuginen kahte sorti küsimustele: esiteks analüüsin isikustamise olemust ja vahendeid ungari keeles, teiseks kõrvutan mõningate metafoorsete väljendite erinevaid tõlkeid eesti keeles.

Ungarikeelseid väljendeid analüüsin järgmiste küsimuste alusel:

- millise sõnaliigi abil ungari keeles tüüpiliselt isikustatakse;
- millised on korduvalt esinevad verbid/substantiivid/adjektiivid;
- mis sorti nähtusi või objekte iga sõnaliigi lõikes tüüpiliselt isikustatakse?

Tõlkijate isiklike eelistuste mõju minimeerimiseks keelte sarnasuse hindamisel ei vaatle ma neid eraldi, vaid uurin erinevaid tõlkekombinatsioone. Analüüsin, millised keelest tulenevad põhjused võivad olla tõlkijate sarnaste või erinevate valikute taga. Juhindun järgmistest küsimustest:

- kui suures ulatuses langevad isikustamismetafoorid ungari ja eesti keeles kokku;

- mis iseloomustab väljendeid, mis on ungari ja eesti keeles paralleelsed?

Lisaks arutlen selle üle, mis võib olla pärssinud või motiveerinud metafoorsete väljendite ülekannet ungari keelest eesti keelde. Keskendun eelkõige isikustamismetafooride sisu ja vormi uurimisele, mitte tõlkestrateegiatele. Tõlkeid vaatlen selleks, et samu väljendeid eesti ja ungari keeles kõrvutada.

## 2.2. Valim

Analüüsi materjaliks on Ferenc Molnári 1906. aastal ilmunud romaan “*A Pál utcai fiúk*” („Pál-tänavä poisid”) ning selle kaks tõlget eesti keelde. Julius Margi tõlge ilmus aastal 1921, Reet Klettenbergi oma aastal 2014.

Analüüsin teose esimeses viies peatükis esinevaid isikustamismetafoore, mille all pean silmas väljendeid, kus elutule objektile või nähtusele on omistatud elusolendi omadus või käitumismall. Mõistan seega isikustamist laiemalt kui millelegi elutule inimlike joonte omistamist. Näiteks metafoorist SÜNDMUS ON TEGU (vt peatükki 1.2.2) välja kasvanud isikustamisi määrab agendi olemasolu alusel. Agent võib tegutseda nagu inimene, loom või umbmäärane elusolend. Analüüsitava tekstis leidub ühelt poolt spetsiifilisemaid isikustamisi, nagu näites 17, mille aluseks on metafoor HÄÄL/HELI ON LIND, ja näites 18, mille aluseks on metafoor HOONE ON INIMENE. Teisalt on ka umbmäärasele elusolendile viitavaid personifikatsioone, nagu näites 19, mille aluseks on metafoor ESE ON ELUSOLEND, kuna tulemine ei ole ühelegi elusolendile ainuomane tegevus.

(17) *a friss tavaszi szellő szárnyán **berepült** a muzsika a tanterembe*

‘värske kevadise tuuleõhu tiivul **lendas** muusika klassiruumi sisse’

(18) *most már a Pál utcai grundon is nagy, négyemeletes ház **szomorkodik***

‘nüüd juba **nukrutseb** Pál-tänavä krundilgi suur neljakordne maja’

(19) *gurulva **jött** a kis papiros gombóc*

‘väike paberkuul **tuli** veeredes’

Samast isikustamise tõlgendusest olen lähtunud ka omaduspõhiste isikustamiste tekstist välja selekteerimisel. Seega võtan arvesse nii selliseid personifikatsioone nagu *a grund szívébe* ‘krundi südamesse’, mille aluseks on üldisem metafoor MAA-ALA ON ELUSOLEND, kui ka spetsiifilisemaid isikustamisi, nagu näiteks *a szellő szárnyán* ‘tuuleõhu tiivul’, mille aluseks on metafoor LOODUSNÄHTUS ON LIND.

Olen välja jätnud inimliku tegevuse sihi positsioonis olevad personifikatsioonid, kus isikustatud on tegevusobjekti, nagu näiteks *a grundot árulta el valaki* ‘keegi reetis krundi’. Samuti olen mööda vaadanud võrdlustest, kuigi ka nende kaudu on võimalik objekte ja nähtusi isikustada.

Dorst (2011: 128) räägib oma artiklis ka isikustamistest, kus üldisema tähendusega omadussõnad võivad ümbritsevate inimesele viitavate sõnade mõjul inimlikeks muutuda. Ta nimetab seda metafoorseks külgetõmbeks (ingl *metaphor attraction*). Näiteks toob ta järgmise katkendi: “*No golden light bathed the red brick of the house. It no longer looked mellow. Beautiful, yes but severe somehow and, to Adam’s heightened awareness, reproachful.*”<sup>4</sup> Ainus primaarselt inimest iseloomustav omadussõna on siin *reproachful* ‘süüdistav’. Sõnad *beautiful* ‘ilus’ ja *mellow* ‘küps’, ülekantult ‘rahulik’, mis kontekstiväliselt inimesele ei viita, muutuvad vaid sõnade *reproachful* ja *severe* ‘tõsine’ mõjul ja ümbruses inimlikeks, et anda antud majast pilt kui vaenulikust inimesest. Selliseid kaudseid personifikatsioone ma arvestanud pole.

Anafooride puhul nagu *ez így ment évek óta* ‘see **oli** **länud** nii aastaid’ või *ez valami harciasságot adott a megjelenésének* ‘see **andis** ta välimusele mingi sõjakuse’ võtan laiemat konteksti siiski arvesse, kuna tegu on otsese isikustamisega, mis viitab küll eelnevatele sündmustele, kuid ei ole nende mõjul tekkinud.

---

<sup>4</sup> Katkend pärineb Barbara Vine’i romaanist “*A Fatal Inversion*” (1987). (viidatud Dorst 2011 järgi)



Metafoori ja metonüümia piirjuhtumid on valimisse sisse jäetud, kuna nende mitmetasandilisus pakub põnevat analüüsimaterjali. Selliseid väljendeid on mitut tüüpi: esiteks kollektiivide isikustamine nagu *az egylet adott* 'ühing andis', teiseks tegevuse isikustamine nagu *vad rohanás* 'metsik tormamine' ja kolmandaks kehaosade isikustamine nagu *okos fej* 'tark pea'.

Tegevuste ja omadute inimlikkuse või elusolendiga seotuse määramisel olen üldiselt lähtunud „Ungari keele seletavast sõnaraamatust” (ÉrtSz.) ning jätnud valimist välja sõnad, mille esimene tähendus on kahetine või viitab elutule objektile. Teistmoodi olen toiminud vaid puhkudel, kus mitu emakeelset kõnelejat on tegevust või omadust siiski esmaselt inimlikuna tajunud. Sel puhul olen arvesse võtnud, et sõna kõige sagedasem tähendus ei pruugi olla selle kõige primaarsem kaasaegne tähendus. Vastavat metafooride tuvastamise mudelit tutvustatakse järgmises peatükis.

Olen lähtunud ungarikeelsest tekstist ning seega on vaatluse alla võetud ka väljendid, mis eestikeelses tõlkes on metafoorsuse kaotanud. Isikustamisi on analüüsitud peatükkides kokku 216.

### 2.3. Meetod

Metafooride tuvastamisel olen eeskujuks võtnud Pragglejazi rühmituse väljatöötatud mudeli (vaata Lisa 1), mille kohaselt tuleb vaadata sõna kontekstitähendust ja määrata kindlaks, kas sõna esineb oma kõige põhilisemas tähenduses või mitte. Tuleb silmas pidada, et sõna põhitähendus ei pruugi olla selle kõige sagedamini esinev tähendus. Küll aga on see enamasti konkreetsem, tavaliselt seotud kehalise tegevusega ning sageli ka ajalooliselt vanem. Kui kontekstuaalne tähendus vastandub põhitähendusele, kuid on samas sellega võrdluses mõistetav, on tegu metafoorse üksusega. (Pragglejaz Group 2007: 3)

Dorst (2011: 118) on kohandanud selle mudeli isikustamise tuvastamisele sobivaks. Isikustamisega on tegu juhul, kui kontekstuaalne tähendus ei viita inimesele (minu

käsitluses elusolendile üldisemalt), kuid sõna põhitähendus viitab. Neid tähendusi saab omavahel nii vastandada kui ka võrrelda.

Isikustamiste tekstist tuvastamisel olen lähtunud elutu asjaga koos esineva sõna konventsionaalsest esmasest tähendusest, mitte võimalikust ajaloolisest algallikast. Seega ei ole ma arvestanud sõnu, mis on sõnaklassi vahetanud. Näiteks postpositsiooni *kõrval* taga ei näe ma enam substantiivi *kõrv* ega pea väljendit *maja kõrval* isikustamiseks.

Materjali analüüsimiseks koostas in korpuse, kuhu kandsin isikustamismetafoori sisaldavad fraasid ungari keeles ja nende erinevad tõlkevasted. Lähtusin põhimõttest, et tekstiosad oleksid piisavalt pikad, nii et selguks ka kontekst. Seejärel tõlkisin fraasides esinevad metafoorsed keelendid sõnasõnalt eesti keelde, leidsin nende aluseks oleva mõistemetafoori ning tegin kindlaks, milline on isikustamise siht, millise sõnaga isikustatakse ja mis liiki see sõna on. Näiteks tekstiosa *A muzsikával együtt más, ide nem tartozó hangok is jöttek be a terembe*<sup>5</sup> olen analüüsinud järgmiselt: isikustamine esineb fraasis *hangok jöttek be*, see tähendab 'hääled tulid sisse', mille aluseks on metafoor HÄÄL/HELI ON ELUSOLEND, isikustamise siht on *hää*, elusolendi omadus on *sisse tulema*, mis on sõnaliigilt verb.

Olen analüüsinud ka tõlgete kokkulangevust originaaliga. Selleks olen välja toonud isikustamist sisaldavate tekstiosade eestikeelsed tõlkevasted ning vaadanud, kuidas on tõlkijad isikustatud fraasi eesti keelde üle kandnud. Ülekandetüüpide määramiseks olen aluseks võtnud Nili Mandelbliti (1995) mudeli. Mandelblit jagab vastavused kolme kategooriasse: sõnasõnaline kokkulangevus, sama mõistemetafoori erinev väljendus ja teistsugust metafoori väljendav keelend (vt ka alapeatükki 1.1.3. Metafooride universaalsus ja kultuurispetsiifilisus).

Et ajaväljendite puhul on kindlaks määratud sihtvaldkond (aeg), kuid isikustamismetafooride puhul on selgem just allikvaldkond (elusolend), olen seda mudelit oma eesmärgile sobivaks kohandanud. Mind ei huvita mitte niivõrd metafooride vahelised ülekanded, kuivõrd see, kas isikustatud nähtus või objekt on tõlkes saanud teistsuguse

---

<sup>5</sup> Muusikaga koos tulid klassi ka teised, siia mitte kuuluvad hääled.

iseloomu, s.t kas ungarikeelsel lugejal tekib väljendit lugedes teistsugune mentaalne pilt kui eestikeelsel lugejal või mitte. Vastavalt sellele eristan kolme eri tüüpi vastavust isikustamismetafooride vahel, milleks on: täielik kokkulangevus (20), osaline kokkulangevus (näiteks intensiivistamine, ehk juhtumid, kus samalaadi tegevuse tempo või iseloom varieerub, või ühe agendi vahetumine teise sarnase agendi vastu) (21), erinev väljend (tegevused, omadused või agendid pole võrreldavad) (22). Lisaks olen vaadelnud ka isikustamise kaotamist, s.t juhtumeid, kus lähtekeeles see esineb, aga sihtkeeles mitte (23). Viimase ülekandetüübi olen lisanud, kuna lähtun ungarikeelsest tekstist ja alati ei ole eestikeelses tõlkes isikustamine säilinud.

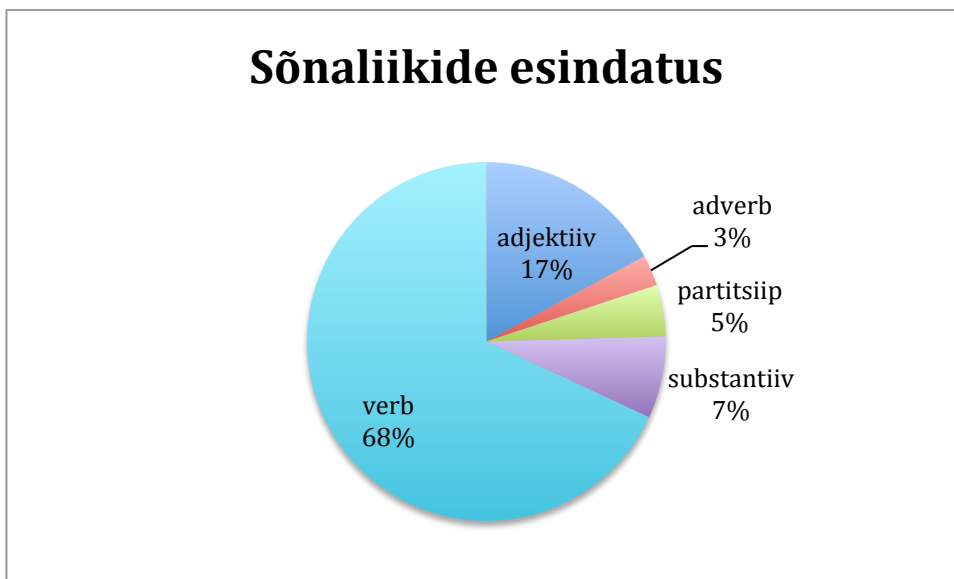
- (20) Originaal: *a hazamenés irányja azt **követelte**, hogy*  
 Otsetõlge: 'kojumineku suund **nõudis**, et'  
 Tõlge: kojumineku suund **nõudis**, et
- (21) Originaal: ***végigment** a hideg Nemecsek hátán*  
 Otsetõlge: 'külm **läks** mööda Nemecseki selga'  
 Tõlge: **jooksis** Nemecseki külmavärin üle selja
- (22) Originaal: *ez a merész gondolat aztán újra kedvet **adott** nekik a kalandhoz*  
 Otsetõlge: 'see julge mõte **andis** neile jälle tuju seikluseks'  
 Tõlge: see söakas mõte **äratas** neis uuesti seiklushimu
- (23) Originaal: *a kőfalat csakhamar deszkapalánk **váltotta fel***  
 Otsetõlge: 'plankaed **vahetas** peagi kiviaia **välja**'  
 Tõlge: kus kivimüüri asemel puuplank oli

Analüüsin materjali nii kvantitatiivselt kui ka kvalitatiivselt. Statistilisest aspektist vaatan, milline on sõnaliikide esindatus, mil määral esineb kokkulangevust ungari- ja eestikeelsete väljendite vahel ning millised tõlkestrateegiate kombinatsioonid on tüüpilisemad. Seejärel vaatlen mõningate eri tüüpi metafooride sisu, võrdlen eesti- ja ungarikeelseid isikustamisi ning analüüsin, millest võivad erinevad kokkulangemised ja lahknevused tingitud olla.

## Analüüs

### 3.1. Isikustamismetafoorid ungari keeles

Isikustamismetafooride korpus, mille koostas eelnevalt kirjeldatud põhimõtete järgi raamatu „*A Pál utcai fiúk*” („Pál-tänav poissid”) esimese viie peatüki alusel, on kokku 216 väljendit. Tegusõnade abil isikustamisi oli 147, omadussõnade abil 37, nimisõnade abil 16, kesksõnade abil 10 ja määrsõnade abil 6. Isikustamismetafooride jagunemist nende aluseks olevate sõnaliikide järgi iseloomustab joonis 1.



Joonis 1.

Järgnevalt vaatlen ungarikeelsest tekstist leitud isikustamisi sõnaliikide kaupa.

### 3.1.1. Tegusõnade abil isikustamine

Elusolendite üks olulisemaid jooni on nende võime liigutada, tegutseda ja ümbritsevale maailmale (emotsionaalselt) reageerida. Keeleliselt saab seda kõige paremini väljendada verbide abil. Isikustamise olemuseks on elutu kirjeldamine elusana, ning (elusolenditele ainuomase) tegutsemisvõime omistamine elututele entiteetidele on selleks kõige sobivam, produktiivsem ja selgemini tajutav viis. Seega on küllaltki ootuspärane, et kõige suurema osa analüüsitud materjalist moodustavad verbide abil isikustamised.

Kõige rohkem esines isikustamisi selliste üldisema tähendusega verbide abil, mille põhitähendus viitab küll inimesele (või elusolendile), kuid mis on aja jooksul niivõrd palju lisatähendusi omandanud, et nad ei ole enam tekstis silmatorkavad. Sellised verbid on näiteks *áll* 'seisma', *megy* 'minema', *jár* 'käima', *jut* 'jõudma; tulema', *jön* 'tulema', *tesz* 'tegema'. Oma laia tähendusvälja ja argise kasutuse tõttu ei ole nende verbide abil isikustamised niivõrd tajutavad kui paljud uudsed või harvemini esinevad metafoorsed väljendid, kuid keelelisel tasandil tuleks neid siiski isikustamisteks pidada, kuna nende verbide esmatähendus viitab elusolendile. Tihti, kuid mitte alati esinevad need verbid kinnisväljendites. Lisaks esines elutute objektidega korduvalt koos erinevaid lendamisele viitavaid verbe (*száll*, *elröppen*, *repül*, *berepül*, *fölrepül*, *röpköd*).

Sõna *áll* 'seisma' ja selle erinevaid variante: *odaáll* '(kuhugi) seisma', *megáll* 'seisma jääma' ja *állong* 'pikalt seisma' esines tekstis koos elutu objektiga 14 korral. Seda on kasutatud näiteks koos taimede (24a), ehitiste (24b) ja masinatega (24c). Leidus ka paar kinnisväljendit (24d, 24e). Võib märgata, et kui lihtverbi *áll* saab seostada paljude erinevate staatiliste objektidega (24a, 24b, 24e), siis ühendverbid *odaáll* ja *megáll*, mis pole nii polüseemsed, eeldavad enamasti, et objektile, mida isikustatakse, oleks omane liikumine. Näites (24c) on sõna *odaáll* kasutatud koos sõnaga *kocsi* 'auto; vanker', st masinaga, millele on võime liikuda, sarnaselt on näites (24d) kasutatud verbi *megáll* koos sõnaga *vér* 'veri', millele on omane voolamine. Seega on sõna *áll* variatsioonide *odaáll* ja *megáll* abil isikustamisel teatud piirangud (ei saa näiteks öelda, et puu jäi seisma). Nende kaudu

isikustamine on selgemini tajutav, kuna erinevalt seismisest saab seisma jäämist tõlgendada tegevusena ning ülekannet ennast SÜNDMUS ON TEGU metafoori kaudu.

- (24) a) *egy nagy akácfa állott*  
‘suur akaatsia **seisis**’
- b) *amelyen kis házikó állt*  
‘millel **seisis** väike majake’
- c) *az egyik kocsi odaállott a ház eresze alá*  
‘üks auto/vanker **seisis** maja räästa alla’
- d) *az ereiben **megáll** a vér*  
‘veri **jäi** soontes **seisma**’
- e) *itt a gőzfűrés nagy kapuja tárva-nyitva áll*  
‘siin **seisab** aurusae (st saeveski) värav **pärani lahti**’

Tegusõna *jár* ‘käima’ oli isikustamisvahendina kasutatud seitsmel korral. See esines mitmetes kinnisväljendites, kus aktiivse tegutsejana oli kujutatud näiteks seisundit (25a), karistust (25b) või olukorda (25c). Samuti oli seostatud kehaosaga (25d). Koos objektiga esines sõna *jár* vaid ühel korral (25e). Selle näite muudab eriti põnevaks see, et kuigi kasutatakse sõna *valami* ‘miski’, siis tegelikult viidatakse elusolendile.

- (25) a) *Egy kis kábultság járt a fejükben*  
‘väike uimasus **käis** nende peades’
- b) *annak várfogság járt*  
‘sellele **käis** kindlusevangistus’
- c) *az mégse járja, hogy*  
‘see **ei lähe** ometi, et’
- d) *ne járjon mindig a szád*

‘ärgu käigu sul alati suu’

e) *valami idegen **járt** a fegyvertárban*

‘miski võõras **on** relvalaos **käinud**’

Sõnale *jár* lähedast mõistet *megy* ‘minema’ ja selle erinevaid variante: *elmegy* ‘ära minema’, *végigmegy* ‘piki (midagi); läbi (millegi) minema’ oli elutu objekti või nähtusega seostatud kuuel korral. Lihtverbil *megy* on väga lai tähendusväli, mis võimaldab seda kasutada nii liikuvate/muutlike kui ka liikumatute (26a) objektide ja nähtustega koos. Sellest tuletatud ühendverbid, *elmegy* (26b) ja *végigmegy* (26c) seavad aga isikustatavale objektile rangemad piirangud. Ära minna või üle millegi minna saavad üldjuhul vaid sellised nähtused ja objektid, millele on omane liikumine või muutlikkus.

(26) a) *a domb egyenest a tónak **megy***

‘küngas **läheb** otse järveni’

b) *elmegy a kedved*

‘tuju **läheb** ära’

c) *végigment a hideg Nemecsek hátán*

‘külm (st külmavärin) **läks** mööda Nemecseki selga (lõpuni)’

Sõna *jön* ‘tulema’ ja selle variatsiooni *bejön* ‘sisse tulema’ esines tekstis elutu objektiga koos kuuel korral ja sellele tähenduselt lähedast sõna *jut* ‘jõudma; tulema’ üheksal korral. Väljendi *jut* sagedast esinemist pole põhjustanud mitte niivõrd selle sõna produktiivsus, kuivõrd ühe konkreetse kinnisväljendi *eszébe jut*, mis tähendab nii ‘mõttesse/pähe tulema’ (27a) kui ka ‘meelde tulema’ (27b), korduv esinemine. Sõnaga *jut* saab isikustada ka muid abstraktseid nähtusi (27c) ja objekte (27d). Sõnaga *jön* kinnisväljendeid ei esinenud. Selle abil oli isikustatud näiteks helisid (28a) ja esemeid (28b).

(27) a) *ha e pillanatban tótnak vagy Gerébnek **eszébe jutott volna**, hogy fölnézzen*

‘kui sel hetkel **oleks** slovake või Gerébile **pähe tulnud** üles vaadata’

b) *eszémbé jutott, hogy valami dolgom van*

‘mulle **tuli meelde**, et mul on üks asi (ajada)’

c) *Szegény Janónak életében nem sokszor **jutott** osztályrészül az a szerencse,  
hogy egészben lássa a szivart*

‘Vaesele Janóle **ei tulnud** elus tihti õnn, et ta oleks sigarit tervena näinud’

d) *ő csak olyankor **jutott** hozzá, amikor*

‘ta [sigar] **tuli/jõudis** ainult siis tema juurde’

(28) a) *A muzsikával együtt más, ide nem tartozó hangok is **jöttek be** a terembe*

‘Muusikaga koos **tulid sisse** ka teised siia mitte kuuluvad hääled’

b) *gurulva **jött** a kis papiros gombóc*

‘väike paberkuul **tuli** veeredes’

Tegusõna *tesz* ‘tegema’ ja selle variant *megtesz* ‘ära tegema’ esines elutu objektiga koos kuuel korral. Kahel korral esines see väljendi (*meg*)*teszi a hatást* ‘mõju avaldama’ osana (29a). Selle sõnaga väljendati mitmel korral ka abstraktse nähtuse mõjul mingi seisundi tekkimist (29b) või omaduse esiletulemist (29c).

(29) a) *a "pocok" szó megtette a hatását*

‘„uruhiire” (st piripilli) sõna **tegi mõju**’

b) *ez a szokatlan idő **nyugtalanná tette** a fiúkat*

‘see harjumatu aeg **tegi** poisid **rahutuks**’

c) *az, ami a grundot nagyszerűvé, érdekessé tette*

‘see, mis krundi **suurepäraseks, huvitavaks tegi**’

Erinevaid lendamisele viitavaid sõnu (*száll, elröppen, repül, berepül, fölrepül, röpköd*) oli elutu objekti või nähtusega koos kasutatud kaheksal korral. See on huvitav grupp isikustamisi, kuna lendamine iseloomustab esmajoones linde. See ei ole elusolenditele



laiemalt omane tunnus ning seda ei saa kuidagi võtta kui elutu kirjeldamist inimesena. On huvitav, et metafoorset iseloomu pole saanud mitte ainult üks lendamist tähistav sõna, vaid ka paljud selle sünonüümid ja variandid. See kinnitab, et metafoorsus on mõtlemise osa, ja ükskõik, mis sõnaga lendamist väljendada, tegevuse enda iseloom ei muutu ning on seega ülekantav. Lendamise mõistet esines näiteks koos helidega (30a), esemetega (30b) ja abstraktsemate mõistetega (30c).

(30) a) *egy hang se **röppent el** az ajkáról*

‘ta huulilt **ei lennanud (ära)** ainsatki häält’

b) *fölrepültek a kalapok*

‘mütsid **lendasid** üles’

c) *mintha valami súly szállott volna lelkére*

‘nagu **oleks** mingi raskus ta hingele **lennanud**’

Isikustamist tegusõnadega, mis otseselt inimtegevusele viitaksid, leidis analüüsitud tekstis minimaalselt. Sellisteks võiks pidada näiteks sõnu *mulattat* ‘lõbustama’, *lekenyerez* ‘moosima’ (sõnasõnalt ‘leivatama’), *fölver* ‘naelutama’, *köveltél* ‘nõudma’, *játszik* ‘(siin: muusikat) mängima’ ja väljendit *fegyelem alá tartozik* ‘distsipliini alla kuuluma’. Pigem inimlikud on ka *szomorkodik* ‘nukrutsema’, *vezet* ‘juhtima’. Esmaselt loomadele viitavad aga *száll* ‘lendama’ ja *cincog* ‘piiksuma’. Enamik isikustamise vahendiks olevaid verbe on siiski üldise tähendusega ja paljude elusolenditega seostatavad.

### 3.1.2. Omadussõnade, mäarsõnade ja verbide kesksõnade abil isikustamine

Omadussõnadega isikustamist esines 42 keelendi puhul. Kõige sagedasemad omadussõnad olid *komoly* ‘tõsine’, mida esines elutu objekti, kehaosa või abstraktse nähtusega koos seitse korda ja *vidám* ‘lõbus’, mida esines viis korda. Mitmel korral isikustati ka sõnade *néma* ‘tumm’, *szigorú* ‘karm’, *szomorú* ‘kurb’, *szelíd* ‘leebe’, *boldog* ‘õnnelik’ ja *okos* ‘tark’ abil.

Kõige suurema rühma omadussõnadega isikustamise sihtobjektidest moodustasid elusolendi keha või vaimuga seotud nähtused (nt *merész gondolat* 'julge mõte', *komoly arc* 'tõsine nägu'). Seda tüüpi isikustamised jäävad metafoori ja metonüümia piirialale. Ühest küljest on tõsise näo taga tajutav tõsine inimene ja julge mõtte taga julge inimene, mis viitab metonüümilisele suhtele. Teisest küljest on aga nii mõte kui ka nägu tõlgendatavad ka eraldi entiteetidena, millele on metafoorse ülekande kaudu inimese omadus antud. Kehaosad, mida omadussõnadega isikustati, olid *pofa* 'nägu', *arc* 'nägu' ja *féj* 'pea', ning kehaga seotud nähtused *hang* 'hää' ja *tekintet* 'pilk'. Samuti seostati omadussõnu abstraktsemate inimese olemuse või olekuga seotud mõistetega nagu *gondolat* 'mõte', *hangulat* 'meeleolu' ja *természet* 'loomus'.

Omadussõnadega saab isikustada ka teisi abstraktseid nähtusi ning objekte. Elusolendi omadustega seostati mitu korda erinevaid helisid, lisaks eelpool mainitud häälele ka näiteks *lárma* 'lärm', *nóta* 'viis', või heli puudumist *csönd* 'vaikus'. Esemete isikustamist omadussõnade kaudu esines vaid üksikutel juhtudel ja sihtobjektid olid väga spetsiifilised, nt *vidám harang* 'lõbus kirikukell' või *néma farakás* 'tumm puupinu'.

Väikse, kuid tähelepanu vääriva grupi analüüsitud materjalist moodustasid tegevusnimede isikustamised. Selliseid väljendeid olid näiteks *bús lemondás* 'nukker loobumine', *vad rohanás* 'metsik tormamine', *fegyveres tisztelgés* 'relvastatud auandmine'. Analoogne on ka *szigorú pillantás* 'karm/range pilk', mis on tegusõnast *pillant* 'pilku heitma' moodustatud tegevusnimi. Sarnaselt kehaosade isikustamisele, jäävad ka need keelendid metafoori ja metonüümia piirialale, kuna neis esinev omadussõna (nt range, nukker) kirjeldab tegelikult inimest tegu tehes. Metafoorse ülekande kaudu on see aga üle kantud tema tegevusele (nt loobumine, tormamine).

Teise väikese omanäolise grupi moodustavad tegusõnade kesksõnade kaudu isikustamised. Täiendi positsioonis olevad kesksõnad sarnanevad oma funktsioonilt pigem omadussõnade kui verbidega, mistõttu on neid mõistlik omadussõnadega koos käsitleda. Kesksõnadega väljendati enamasti emotsiooni, nt *ijedt arc* 'ehmunud nägu', *izgatott várakozás* 'erutatud (ärev) ootamine'. Kohati viitasid kesksõnad ka püsivatele omadustele nt *előrelátó okosság*

‘ettenägev (ettenägelik) tarkus’. Tegusõnast *áll* ‘seisma’ moodustatud kesksõna abil oli kord iseloomustatud eseme positsiooni (*kiálló végek* ‘väljaseisvad (ulatuvad) lõpud’, teinekord tähistas see sobilikkust (*pityergőre álló hang* ‘tõinajale seisev (sobilik) hääl’).

Omadussõnade abil isikustamisega sarnast funktsiooni täidab ka viisimäärsõnade abil isikustamine, kuna need kirjeldavad samuti tegevuse omadust või laadi. Määrsõnad viitasid kas emotsioonile (31), üldisele omadusele (32) või seisundile (33).

(31) *a tintatartó kedélyesen csöpögtette*

‘tindipott tilgutas **heatujuliselt**’

(32) *árvaházban, melynek ablakai barátságosan világottak ki a sötét estébe*

‘orbudekodus, mille aknad paistsid **sõbralikult** välja pimedasse õhtusse’

(33) *másik kocsí állt az eresz alá, éhesen, üresen*

‘teine vanker seisis räästa alla, **näljaselt**, tühjalt’

### 3.1.3. Nimisõnade abil isikustamine

Kõige sagedasem nimisõnade abil isikustamise viis oli kehaosade omistamine erinevatele objektidele. Enamasti on sellised ülekanded tekkinud kuju või positsiooni analoogia alusel (nt *a csonák orra* ‘paadinina’, *kabátujj* ‘mantlisõrm’ (varrukas), *a bélyeg háta* ‘margi selg’), kuid leidus ka keerulisemaid ülekandeid. Ainus mitmes eri kontekstis esinev kehaosa oli huvitaval kombel tiib, mis on linnu, mitte inimese kehaosa. Tiibu omistati nii majale (*a jobb szárnya* ‘parem tiib’) kui ka tuulele (*a szél szárnyán* ‘tuule tiivul’). Maja mõistmine kahe tiivaga linnuna on kuju analoogia alusel tekkinud ülekanne, samas kui tuule mõtestamine tiivulisena viitab hoopis tuule liikumisele, mida võrreldakse linnu omaga. Teistest veidi erinev metafoor on ka *a grund szíve* ‘krundi süda’, mis ei viita pelgalt paiga keskele positsioonile, vaid ka olulisusele, samuti nagu süda on nii inimese (mõtteline) keskpunkt kui ka olulisim organ.

Iga objektiga esines koos vaid üks kehaosa. Sellest nähtub, et inimese kehaosade ülekanne on valikuline. Ühte objekti ei kirjeldata kui inimest või elusolendit tervikuna, kellel oleks kõik vastavad kehaosad, vaid üle kantakse ainult need kehaosad, mis kognitiivselt selle objekti välimuse või olemusega kokku sobivad.

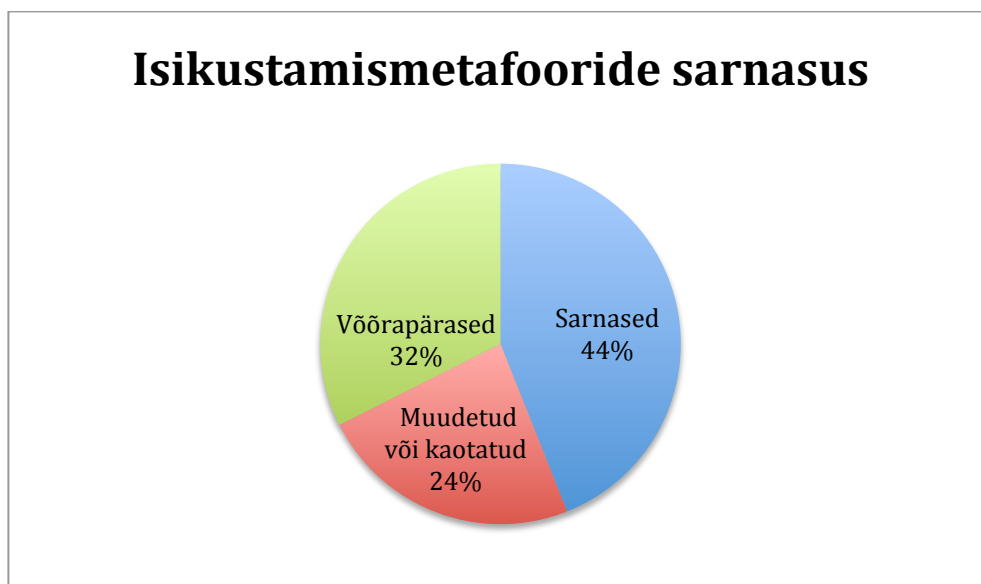
Lisaks kehaosadele leidis ka paar keelendit, kus nähtust oli isikustatud teistsuguste nimisõnade kaudu. Näiteks oli tegevuse kestust võrreldud inimese elueaga väljendis *üzletének nem lesz hosszú élete* 'äril ei ole pikka iga/elu'. Leidis ka üks kinnisväljend, kus oli tegevuse esiplaanile kerkimist kirjeldatud väljendiga *csoszogás lett úrrá* 'jalgade lohistamine sai peremeheks'.

Kokkuvõttes on erinevate isikustamisviiside ning ka isikustamise sihiks olevate nähtuste ja objektide spekter väga lai. Üle kahe kolmandiku vaadeldud isikustamistest oli moodustatud tegusõnade abil, kuid ka nimi- ja omdussõnade kaudu isikustamist leidis küllaltki palju. Tegusõnade kaudu isikustati väga erinevaid objekte, nähtusi ja seisundeid, omdussõnade kaudu peamiselt keha ja vaimuga seotut ning abstraktsemaid nähtusi. Nimisõnadega omistati kehaosi erinevatele objektidele ning määrsõnade kaudu iseloomustati millegi omadust või seisundit. Kogu valimis esines kõige rohkem helide, kollektiivide, erinevate esemete ja sõiduvahendite isikustamist, kuid uurimuse tulemused näitavad, et elusolendite tegevusmalle ja omadusi on võimalik omistada väga paljudele eri sorti nähtustele ja objektidele. Järgnevalt kõrvutan ungarikeelseid isikustamismetafoore nende eestikeelsete vastetega, et leida erinevusi ja sarnasusi kahe keele mõttemallide ja väljendusviiside vahel.

### 3.2. Isikustamine ungari vs. eesti keeles

Selles peatükis analüüsitakse erinevaid tõlkekombinatsioone ehk uuritakse isikustamismetafooride kokkulangemist ungari ja eesti keeles. Selleks kõrvutatakse tõlkijate sarnaseid ja erinevaid valikuid väljendi eestindamisel. Peatükk jaguneb kolmeks alapeatükiks, millest esimeses analüüsitakse metafoore, kus mõlemad tõlkijad on leidnud originaalilähedase vaste. Teises alapeatükis vaadeldakse metafoore, kus üks tõlkija on

sarnase vaste leidnud, kuid teine pole. Nimetan seda gruppi võõrapärasteks isikustamisteks, kuna väljendi otsese ülekanne pole enam enesestmõistetav. Kolmandasse gruppi kuuluvad keelendid, millele kumbki tõlkija pole eesti keeles samadel alustel tekkinud paralleelset vastet leidnud. Joonis 2 iseloomustab isikustamismetafooride sarnasust eesti ja ungari keeles.



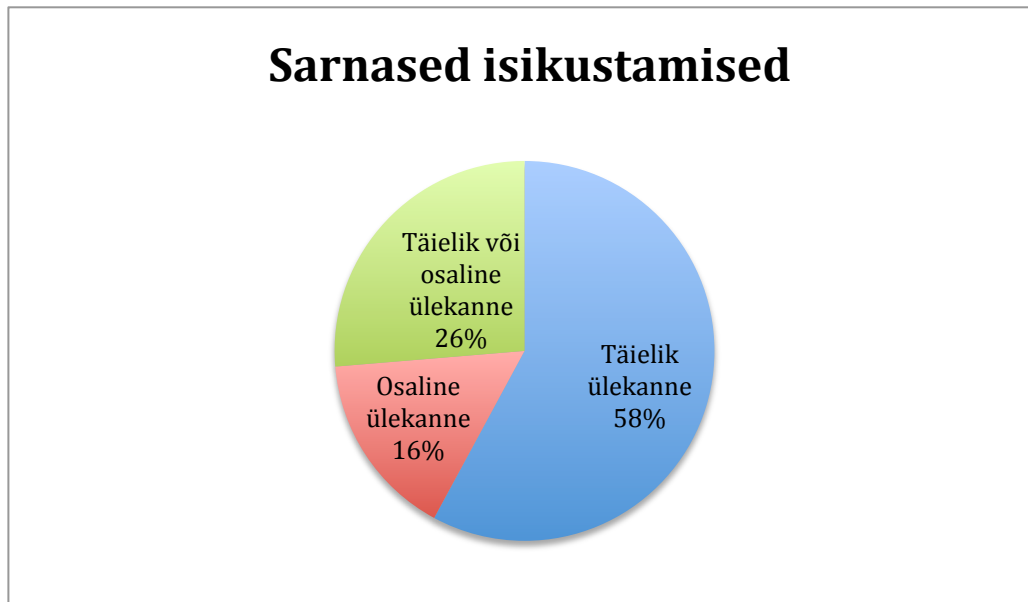
Joonis 2.

Järgnevalt analüüsin kvalitatiivselt paari metafoorset väljendit igast tõlkekombinatsioonist, võrreldes originaali tõlkevastetega.

### 3.2.1. Sarnased isikustamised

Sarnased isikustamised jagunevad kolme gruppi. Esimesel puhul on mõlemad tõlkijad leidnud eesti keelest täpse vaste, mis tähendab, et metafoorne väljend on täielikult ülekantav. Teisel puhul on mõlemad tõlkijad isikustamise iseloomu mõnevõrra muutnud, mis viitab sellele, et eesti keeles leidub lähedane isikustamine. Kolmas on kombinatsioon kahest eelmisest, kus üks on paralleelse vaste leidnud, teine lähedase vaste, mis viitab samuti ungari mõttemalli vastuvõetavusele ja sarnasusele eesti omaga. Joonis 3

iseloomustab keelendite jaotust nende gruppide vahel. Kokku kuulus sellesse gruppi 95 väljendit, mis moodustab üle 40% kogu valimist.



Joonis 3.

### 3.2.1.1. Täielik ülekanne

Isikustamismetafoorid, mis olid nii ungari keeles kui ka mõlemas eestikeelses variandis samasugused, moodustasid koguvalimist veerandi. Otseseid ülekandeid leidis kõigi sõnaliikide abil isikustamiste puhul. Need juhtumid iseloomustavad eesti- ja ungarikeelse metafoorse mõtlemise ühisosa.

Mitmel puhul oli kehaosade isikustamine eesti ja ungari keeles samasugune. Näiteks metonüümilisest suhtest KEHAOSA INIMESE ASEMELE välja kasvanud isikustamised nagu *tark pea*, *tõsine nägu* ja *rumalad silmad* olid sageli paralleelsed. Samuti on mõlemas keeles samal kujul olemas metafoori ja metonüümia vahepealne väljend *silmad harjusid*, kus silmade harjumine (nt pimedusega) võib, aga ei pruugi tähendada inimese enda harjumist uue ümbrusega. Ka kehaosad allikvaldkonnana olid kohati paralleelsed. Näiteks on tiivad

mõlemas keeles nii tuulele kui ka majale omistatud. Teistest kehaosadest oli ainus originaalis ja mõlemas tõlkes samal kujul esinev mõiste *krundi süda*.

Leidus ka paralleelseid kinnisväljendeid, nagu näiteks *kiáltó igazságtalanság* 'karjuv ebaõiglus', kus ebaõigluse intensiivsust ja määra on võrreldud karjuva olendiga. Samuti on nii eesti kui ka ungari keeles olemas kellaajale viitav väljend (*egyet*) *ütött az óra* 'kell lõi (üks)' , kus kella mehhanismi võrreldakse hoopidega. Ka *eszébe jut* ja 'pähe/meelde tulema' väljendavad sisuliselt sama ülekannet, kus mõtetele on omistatud võime tulla. Ungarikeelse väljendi tähendusväli on küll laiem ja ei ole seega alati eesti keelde otse üle kantav, kuid sageli esinesid need väljendid paralleelses tähenduses.

Ka kollektiivide sooritatud konkreetsete tegevuste või neid iseloomutava oleku puhul on kohati eesti ja ungari keeles sarnast isikustamist märgata, näiteks võib mõlemas keeles öelda *az egyet adott* 'ühing andis' või *gittegylet egyedül maradt* 'kitiühing jäi üksinda'. Need ülekanded on sarnanevad metonüümiale ja seega on metafoori sihtvaldkond (kollektiiv) allikvaldkonnaga (elusolend) sarnasem kui teiste ülekannete puhul. Elusolendi omaduste ülekanne on seega otsesem kui muude nähtuste puhul, kuna sarnasus elusolendi ja elusolenditest koosneva kollektiivi vahel on ilmne, samas kui teiste isikustamiste puhul tuleb sarnasust elusa ja elutu vahel eraldi otsima hakkata ja see võib kujuneda erinevatel alustel.

#### **3.2.1.2. Osaline ülekanne**

Leidub hulk juhtumeid, kus eesti keeles on ungari keelega lähedane isikustamine olemas, kuid mis pole täpselt paralleelne. Sellest grupist huvitavad mind eriti keelendid, mille puhul mõlema tõlkija eestikeelses variandis esineb täpselt sama isikustamine, ehk väljendid, mis on eesti keeles juurdunud, kuid mille tähendusväli on ungarikeelse isikustamisega veidi nihkes.

Näidetes 34 ja 35 on kirjeldatud olukordi, kus poistele on midagi ebaharilikku teatavaks tehtud ning nad vahetavad üksteisega sosinal paar sõna. Nii eesti kui ka ungari keeles on

kahinat või pominat, mis poistekambas tekkis, isikustatud. Ungari keeles 'jookseb' kahin poiste vahel ringi. Eesti keeles pomin või kahin *käib*. Seega on kahinat mõlemal juhul kujutatud liikuva olendina, jooksmine on aga intensiivsem ja kiirem liikumisviis kui käimine, mistõttu on tekkiv kujutluspilt küll sarnane, kuid mitte täpselt sama. Huvitav on ka see, et ungari keeles liigub kahin koosolijate 'hulgas' (täheenduses 'seas'), aga eesti keeles *läbi poistekamba*, mis on konkreetset piiritletud inimhulk. Väljendit *moraj futott* 'kahin/pomin jooksis' esines kahel korral ning mõlemal puhul ja mõlemas tõlkes oli jooksmine käimisega asendatud, mis viitab sellele, et mõlemas keeles on tegu kinnistunud väljendiga.

(34) Originaal: *moraj futott végig a vörösingesek közt*

Otsetõlge: 'kohin jooksis punasärkide hulgas lõpuni'

Tõlge 1: tasane pomin **käis** läbi poiste hulga

Tõlge 2: punasärkide kambast **käis** läbi jutukahin

(35) Originaal: *moraj futott végig a közgyűlésen*

Otsetõlge: 'kohin jooksis üldkoosolekust läbi (lõpuni)'

Tõlge 1: tasane pomin **käis** koosolijaist läbi

Tõlge 2: läbi üldkoosoleku **käis** kahin

Näites 36 on kirjeldatud vaatepilti, kus kahte punkti (müüripragu ja nurka, kus oli lipp) ühendab rida jalajälgi. Ungari keeles on seda edasi antud väljendiga *egy kis lábnyom vezetett* 'väike jalajalg juhtis'. Mõlemas eestikeelses tõlkes *jalajäljed viivad*. „Juhtima” ja „viima” on osasünonüümid. Mõlema tegevuse eesmärgiks on, et miski või keegi jõuaks ühest punktist teise, kuid nende tähenduses on nüansierinevus. „Juhtima” kirjeldab pigem protsessi ennast kui eesmärki ning viitab sellele, et keegi annab suuna, kuhu minna, seega võib ungari keeles jalajälgi mõista kui suunajat. „Viima” viitab rohkem tegevuse tulemuslikkusele, nii et väljendist *jalajäljed viisid* järeldub, et see, keda viidi, jõudis ka kohale. Huvitav on ka see, et ungari keeles on jalajalg ainsuses, eesti keeles jäljed aga



mitmuses. See osutab sellele, et ungari keeles käsitletakse jalajälge sarnaselt paaris kehaosadega, mida nähakse ühe terviku, mitte kahest üksikosast koosneva paarina (nt tähistab *kék szeme van* ‘tal on sinine silm’ mõlemat silma, *féllábú* ‘poolejalgne’ aga ühe jalaga inimest).

- (36) Originaal: *találtam benne egy kis lábnyomot, amely a hasadéktól egyenesen abba a szögletbe vezetett, ahol a zászló volt*

Otsetõlge: ‘leidsin seal väikese jalajälje, mis prao juurest otse sellesse nurka **juhtis**, kus oli lipp’

Tõlge 1: nägin ma sääli väikesi jälgi, mis avausest otseteed sinna nurka **viisid**, kus lipp oli

Tõlge 2: leidsin väikesed jalajäljed, mis **viisid** müüriprao juurest otsejoones sellesse nurka, kus oli lipp

### 3.2.1.3. Täielik vs. osaline ülekanne

Mõnel puhul on üks tõlkija leidnud isikustamisele eesti keeles täpselt paralleelse vaste, aga teine on isikustamise iseloomu veidi muutnud. Sellised väljendid on tavaliselt kas ungari keeles rohkem kinnistunud või võib mõlemas keeles väljendi nüansse varieerida, muutmata selle üldtähendust (nt on mõlemas keeles võimalik öelda nii *a hideg végigment a hátán* ‘külma/külmaväri läks/käis üle selja’ kui ka *a hideg végigszaladt a hátán* ‘külma/külmaväri jooksis üle selja’).

Näites 37 kirjeldatakse olukorda, kus poisi tasku on tindiseks saanud. Tindipotile on antud võime ise tilgutada. Ühes tõlkes esineb see metafoor eesti keeles samal kujul, kuid teises on keskendutud sama tegevuse tulemusele, kasutades väljendit *tindipott oli lasknud imbuda*. Tilgutamine on aktiivne tegevus, laskmine (täheenduses lubama) väljendab aga tegija suhtumist, mitte tegevust ennast. Verbi kasutamine enneminevikus viitab aga sellele, et

eesmärk on saavutatud, samas kui ungarikeelses originaalis ja esimeses eestikeelses tõlkes viidatakse tegevuse toimumisele praegusel hetkel.

(37) Originaal: *a tintatartó kedélyesen **csöpögtette** a zsebébe a sötétkék levét*

Otsetõlge: ‘Tindipott **tilgutas** heatujuliselt tumesinist vedelikku’

Tõlge 1: tindipott **tilgutas** ilusasti tumesinist kirja tasku

Tõlge 2: tindipott **oli** sinna rõõmsalt tumesinist vedelikku **lasknud imbuda**

Näites 38 on kirjeldatud olukorda, kus poisid tunnevad uudishimu ning see motiveerib neid tegutsema. Metafoorse ülekande tulemusena on uudishimust kui abstraktselt nähtusest saanud keegi, kes poisse tagant sunnib. Nii ungari kui ka eesti keeles võib kasutada verbi *hajt* ‘kihutama’, mida on võimalik kasutada nii tähenduses *kiiresti liikuma* kui ka tähenduses *kedagi tagant sundima*. Ühes eestikeelses tõlkes on see tähendust samade vahenditega edasi antud, teises on aga isikustamine spetsiifilisem ja uudishimust on saanud ratsanik, kes kannustab poisse.

(38) Originaal: *most bizony már a kíváncsiság is **hajtotta** őket*

Otsetõlge: ‘nüüd **kihutas** neid juba ka uudishimu **tagant**’

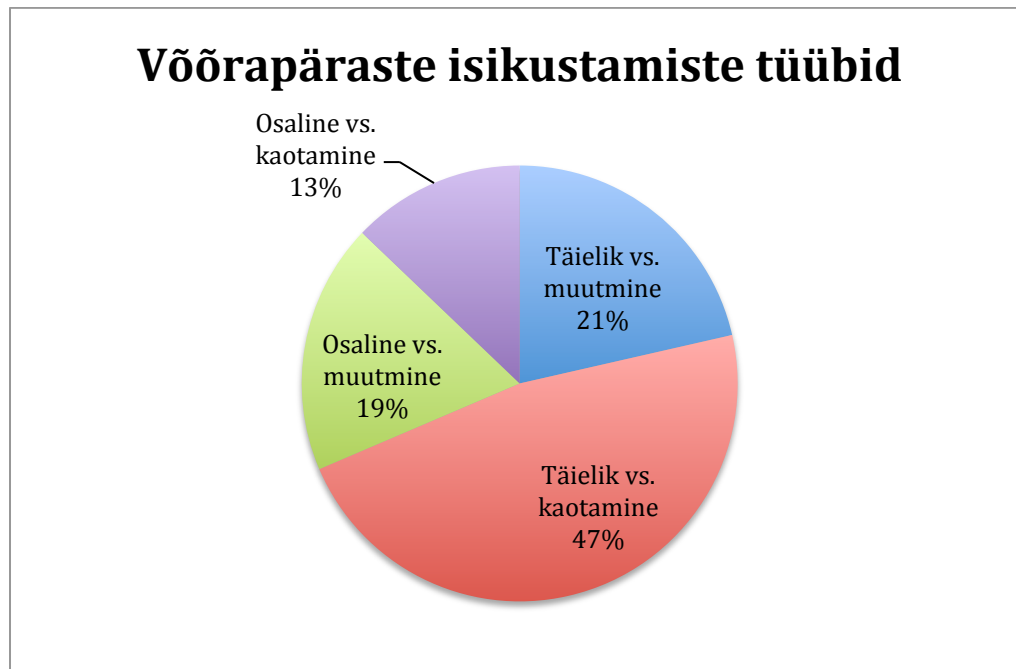
Tõlge 1: nüüd juba **kihutas** neid uudishimugi **taga**

Tõlge 2: nüüd **kannustas** neid juba ka uudishimu

### 3.2.2. Võõrapärased isikustamised

Teatud juhtudel on keelendi otsene ülekanne küll võimalik, kuid ei mõju loomulikuna. Nii on see sageli selliste fraaside puhul, mis pole küll tervikuna ülekantavad, kuid milles leiduv metafoor on. Samuti kuuluvad siia gruppi mitmed isikustamised, mida eesti keel ja eestikeelne mõtlemine võimaldavad ette kujutada ja edasi anda, kuid mis pole keelde juurdunud. Selles peatükis võrreldakse keelendeid, mille üks tõlkijaist on suutnud täielikult või osaliselt üle kanda, kuid teine on isikustamise kaotanud või selle iseloomu täielikult

muutnud. Kokku kuulus sellesse gruppi 70 väljendit, mis moodustab veidi üle 30% kogu valimist.



Joonis 4.

### 3.2.2.1. Täielik ülekanne vs isikustamise muutmine

Juhtumid, kus ühes tõlkes esineb ungari keelega paralleelne metafoor, teises aga on isikustamine ungari keelest erinev, viitavad sellele, et ungarikeelsele väljendile täpse vaste leidmisel on tekkinud mingi tõrge. Teisalt on aga keelend olnud piisavalt kõnekas, et sellele ka eesti keeles metafoorset vastet otsida.

Näites 39 on kirjeldatud olukorda, kus suur hulk lapsi tormab trepikojas. Ungarikeelne fraas *vad rohanások történtek* 'metsikud tormamised toimusid' on eesti keeles sellisel kujul vastuvõetamatu. Selles esinev isikustamine *metsik tormamine* on aga kognitiivselt tajutav, kuna ka eesti keeles saab kontrollimatuid olukordi ja inimesi metsikuna kirjeldada. Siinkohal iseloomustab metsikus laste jooksmise intensiivsust ja nende endi taltsutamatus sel ajahetkel. Laste omadus on üle kantud nende tegevusele (vt ka alapeatükki 3.1.2). Ühes

tõlkes esineb ungari keelega paralleelne väljend *metsik tormamine*, mis on kohandatud uue fraasiga *läks lahti metsik tormamine*. Teine tõlkija on aga, suutmata kogu fraasile täpset vastet leida, olukorda teistsuguste vahenditega kirjeldanud. Selles variandis pole metsikust omistatud mitte olukorrale ega teole, vaid teo tempole. Fraasis *poisid tormasid metsikul kiirusel* on metsikus kiiruse omadus. Seega on eesti keeles võimalik moodustada erinevaid sarnast tähendust väljendavaid fraase, kus poiste metsikust võib üle kanda nende tegevusele või tegevuse metsikust veel omakorda selle intensiivsusele.

(39) Originaal: *lépcsőházban vad rohanások történetek*

Otsetõlge: 'trepikojas toimusid **metsikud tormamised**'

Tõlge 1: jooksid poisid **metsikul kiirusel** trepist alla

Tõlge 2: trepikojas läks lahti **metsik tormamine**

### 3.2.2.2. Täielik ülekanne vs isikustamise kaotamine

Juhtumeid, kus ühes tõlkes esineb ungari keelega ühetaoline metafoor, teise tõlkes puudub aga isikustamine üldse, on märgatavalt rohkem kui isikustamise iseloomu muutmist paralleelse vaste leidmata jäämisel. Näidetes 40 ja 41 on isikustamine ühes tõlkes otse üle kantud, teisest kadunud.

Näites 40 on kirjeldatud vaatepilti, kus lõunamaised taimed tunduvad vaatlejale metsana. Ungarikeelses väljendis *erdő állott* 'mets seisis' on metsa isikustatud. *Seisma* on ka eesti keeles väga laia tähendusväljaga verb, mida saab seostada paljude elutute objektide ja nähtustega, seega on esimene eestikeelne variant *metsatukk seisis* üsna sobiv. Ometi tundub, et eesti keeles on loomulikum seisvana tõlgendada üksikobjekte kui kompleksseid nähtusi või kollektiive. Mets on taimekooslus, mille moodustavad paljud puud ja rohttaimed koos kasvades, ning väljend *mets seisis* mõjub eesti keeles üsna kunstlikuna. Teine tõlkija on sama vaatepilti edasi andnud fraasi *taimed moodustasid metsa* abil, kus isikustamist ei esine.

(40) Originaal: *délszaki növényekből valóságos kis erdő állott itt*

Otsetõlge: ‘Siin **seisis** lõunamaistest taimedest tõeline väike **mets**’

Tõlge 1: sääl **seisis** ka lõunamaa puudest väike **metsatukk**

Tõlge 2: moodustasid lõunamaised taimed tõelise väikese metsa

Näites 41 on kirjeldatud sündmust, kus väikesele poisile meenub lugu. Ungarikeelne kinnisväljend *eszébe jut* tähistab nii millegi meelde kui ka pähe tulemist (vt ka alapeatükki 3.1.1). Eesti keeles pole need väljendid üksteisega asendatavad, kuid kontekstist selgub, et siin on tegemist just lugude meelde tulemisega. Üks tõlkija ongi lähtunud originaalist ja kasutanud sedasama eesti keeles juurdunud isikustamist *meelde tulema*, mille aluseks on kujutus sellest, kuidas nähtused, mälestused või objektid aktiivselt kusagilt tulevad. Teises tõlkes isikustamist ei esine ja sündmust on väljendatud verbi *meenuma* abil, mis on küll *meelde tulema* lähisünonüüm, kuid mis mõjub mõnevõrra üldisema ja vähem intensiivsena, kuna mõtetele ei ole omistatud liikumisvõimet ja (äkilist) saabumist. Kui miski tuleb meelde, siis inimene enamasti reageerib mingil viisil (kas emotsioonalselt või füüsiliselt), millegi meenumine on aga üldisem ja reageeringut tingimata ei eelda. Antud kontekstis on mõlemad variandid vastuvõetavad, kuid muinasjuttude meenumine või meenutamine on ehk eesti mõtlemisele omasem kui nende meelde tulemine.

(41) Originaal: *Nemecseknek eszébe jutottak azok a mesék, amelyekben*

Otsetõlge: ‘Nemecsekile **tulid** meelde need **muinasjutud**, milles...’

Tõlge 1: Nemecsekil **tulid** meele **muinasjutud**, kuidas...

Tõlge 2: Nemecsekile **meenusid** need **muinasjutud**, kus...

### 3.2.2.3. Osaline ülekanne vs isikustamise kaotamine

Mõnel puhul oli üks tõlkijatest andnud väljendi tähendust edasi ungarikeelsega sarnase, kuid mitte täpselt samasuguse isikustamise kaudu, teine oli aga isikustamise kaotanud. Siia gruppi kuuluvad juhtumid viitavad pigem sellele, et eesti keeles ei leidu neile ungarikeelsetele väljenditele täpselt paralleelseid vasteid.

Näiteks oli ungarikeelne mõiste *x-lábu asztal* 'x-jalgne laud' tõlgitud kord *ristjalgseks* lauaks, kord *pukklauaks*. Ungarikeelne väljend pole küll täiesti paralleelselt ülekantav, kuid on kognitiivselt mõistetav, kuna ka eesti keeles on mööbliesemetele (laudadele, toolidele, kappidele) kujundlikult jalad omistatud. *X ja rist* piltlikustavad siinkohal lauajalgade kuju ja asetsemist laua suhtes. Ungarikeelne väljend on ehk täpsem, kuna jalad asetsevad laua all nagu 'x', mitte nagu rist '+', kuid nii *x-lábu asztal* kui ka *ristjalgne laud* on tekkinud sarnase ülekande (jalad) ja võrdluse (jalgade kuju on nagu 'x' või '+') kaudu. Teine tõlkija on isikustamisest loobunud, kuna pole täpselt samasugust kujundlikku vastet leidnud, ning asendanud metafoori hoopis konkreetse terminiga *pukklaud*.

Näites 42 on kirjeldatud rutiinsust: olukorra ja tegevuste samalaadsust läbi aastate. Ungari keeles saab sellele viidata kinnisväljendiga *Ez így ment évek óta* 'see oli nii läinud aastaid'. *See* viitab siinkohal olukorrale või tegevustele üleüldiselt ning metafoori 'see läheb' võikski mõista kui aja kulgemist. Ühes eestikeelses tõlkes esineb sarnane väljend *see oli käinud nii aastaid*. *Minema* ja *käima* on väga lähedase tähendusega verbid, ning kuigi eesti ja ungari keel neid eristavad, siis paljudes keeltes saabki mõlemat tähendust sama sõna abil väljendada. Ometi on neil eesti ja ungari keeles nüansierinevus. *Minema* viitab ühekordsele ja suunatud kulgemisele, *käima* aga korduvale või pidevale tegevusele. Seetõttu on eestlasliku mõtlemise seisukohalt täpsem asjade rutiinsust verbi *käima* abil väljendada. Teine tõlkija on isikustamisest loobunud ja kirjeldanud olukorda selle püsivusest lähtudes fraasi *nõnda oli olnud* kaudu.

(42) Originaal: *ez így ment évek óta*

Otsetõlge: 'see **läks** / **oli** nii **läinud** aastaid'

Tõlge 1: nõnda oli olnud aastaid läbi

Tõlge 2: nii **oli** see **käinud** aastate viisi

#### 3.2.2.4. Osaline ülekanne vs isikustamise muutmine

Sellesse gruppi kuuluvad sellised väljendid, mille vasteks üks tõlkija on eesti keeles sarnase, kuid mitte sama isikustamismetafoori leidnud, kuid teine on tähendust edasi andnud väljendiga, kus isikustamise iseloom on täielikult muutnud. Neile keelenditele ei leidu enamasti täpselt paralleelseid vasteid ning neid pole loomulik ka keelde uudsete kõnekujunditena tuua. Väljendid ise on aga piisavalt kõnekad, et mõlemad tõlkijad on üritanud isikustamist mingil moel säilitada.

Näites 43 on kirjeldatud olukorda, kus poiss on pärast vilistamist enesega rahul. Ungari keeles väljendab ta oma rahulolu väljendiga *kikivánczozott belőlem* '[see] soovis minust välja', pidades silmas vileti. See on ungari keeles levinud keelend ning inimesest välja võivad soovida ka küsimused, lood, mõtted jpm. Selle mõtteviisi aluseks on metafoor KEHA ON ANUM või KEHA ON SULETUD RUUM, kust isikustatud asjad, mõtted ja tunded omakorda sisse-välja võivad käia (vrd ka näiteks eelpool kirjeldatud *pähe/meelde tulema*). Ka eesti keelele on keha tajumine anuma või ruumina omane, kuid konkreetset keelendit *miski soovis minust välja* pole võimalik moodustada. Et see aga on kognitiivselt hästi tajutav ülekanne, on sellele otsitud eesti keeles sobivat vastet. Üks tõlkija on isikustamist muutnud, asendades verbi *välja soovima* verbiga *välja tulema*. Need ei ole tähenduselt võrdsed isikustamised, kuna soovimine väljendab emotsionaalset või vaimset igatsust millegi järele, aga tulemine on konkreetne liikumisverb, mis kirjeldab protsessi (antud juhul vile väljumist kehast), mitte teo emotsionaalsust. Teises tõlkes on olukorda kirjeldatud fraasiga *pidi see [vile] minust välja pääsema*, milles väljendub igatsus isegi intensiivsemalt kui ungarikeelses väljendis, kuna *pidama* väljendab kindlat vajadust, samas kui *soovima* vaid eelistust või himu. Ka see väljend annab vaikimisi edasi mõtet, et vile tõepoolest jõudis välja, kuid oma iseloomult on see originaalilähedasem kui esimene.

(43) Originaal: *kikivánczozott belőlem*

Otsetõlge: '[vile] soovis minust välja'

Tõlge 1: aga nüüd tuli see välja

## Tõlge 2: **pidi** see minust **välja pääsema**

Näites 44 on kirjeldatud olukorda, kus poiss on ebaõiglaste sündmuste tõttu ärritunud. Ungari keeles on seda väljendatud verbiga *megindít* 'käivitama / liikuma panema', mis tähistab oma põhitähenduses masinate või sõiduriistade käivitamist. Ülekantud tähenduses tähistab see nn tunnete käivitamist, mille mõjul inimene muutub emotsionaalseks. Inimese käsitlemine masinana ja vastupidi on ka eesti mõtlemisele omane ning isegi verbi *käivitama* saab mõnel puhul kujundlikult inimesega koos kasutada (nt lauses *Ma ei suuda end hommikul kohvi joomata käivitada*), kuid *miski käivitab kedagi* tähenduses emotsionaalseks muutma või liigutama pole eesti keelele omased. Ühes tõlkes on metafoori muudetud, fookus on nihutatud tunnetelt vaimsusele ning ebaõiglus paneb poisi hoopis mõtlema. Teises variandis paneb ebaõiglus poisi tegutsema. Kedagi *käivitama* või *liikuma panema* ja *kedagi tegutsema panema* viitavad mõlemad millegi välise mõjul liikuma hakkamisele. Seega on selle isikustamise ülesehitus ungari keelega sarnane, kuigi tähendus on palju otsesemaks muutnud. Ka *kiáltó igazságtalansága* 'karjuv ebaõiglus' antud fraasis on isikustamine, kuna ebaõiglusele on antud võime karjuda, kuid et see on mõlemas tõlkes samal kujul säilinud, siis seda siinkohal täpsemalt ei vaadelda.

(44) Originaal: *kiáltó igazságtalansága még Bokát is megindította*

Otsetõlge: 'karjuv ebaõiglus **käivitas** isegi Boka'

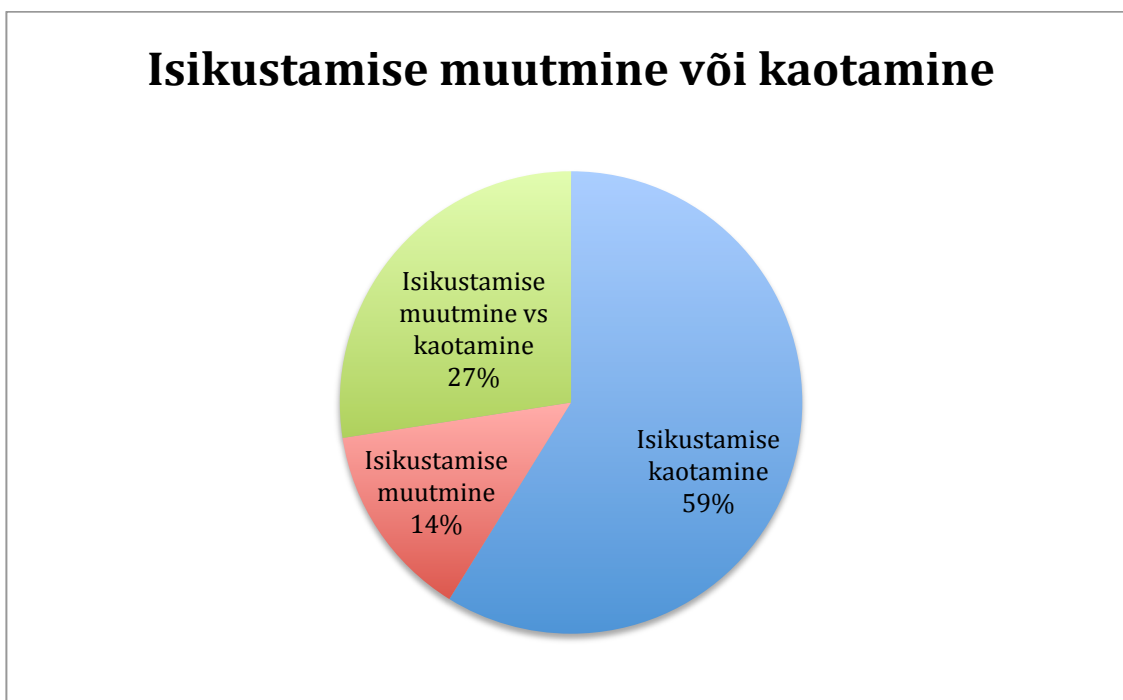
Tõlge 1: kisendav ülekohus selles loos **pani** ka Boka **mõtleva**

Tõlge 2: selle juhtumi karjuv ebaõiglus **pani** isegi Boka **tegutsema**



### 3.2.1 Isikustamise muutmine või kaotamine

Väljendeid, kus kumbki tõlkija polnud samalaadset isikustamist üle kandnud, leidis 51, mis on umbes veerand koguvalimist. Esines juhtumeid, kus mõlemad tõlkijad olid isikustamismetaphoori tõlkest kaotanud või seda muutnud. Mõnel juhul oli aga üks valinud ühe strateegia, teine teise. Sellesse gruppi kuuluvad keelendid ei ole eesti ja ungari keeles paralleelsed. Joonis 5 iseloomustab tõlkijate sarnaste otsuste jaotust selles alagrupis.



Joonis 5.

#### 3.2.1.1. Isikustamise kaotamine

Mõnel juhul on ungarikeelse väljendi eestikeelse vastena kasutatud neutraalset väljendit seetõttu, et võrdväärset metafoorset väljendit ei leidu. Sellised keelendid on näiteks *kabátujj* (sõnasõnalt 'mantlisõrm'), mille eestikeelne vaste on *varrukas*, samuti näide 45.

Teistel puhkudel on ungarikeelse fraasiga sama tähendust väljendav metafoorne keelend küll eesti keeles olemas, kuid see on mõnd muud tüüpi kui personifikatsioon. Näites 46 on ungari keeles isikustatud klassiruumi, kuid eesti keeles on üks tõlkijaist sama olukorda kirjeldatud hoopis metafoorist INIMMASS ON VEDELIK tuleneva keelendi kaudu. Ka ungarikeelse väljendi aluseks oleva metafoori KLASS ON VALAJA väljas sisaldub idee sellest, et vedelik, mida valatakse, on poistekari (antud juhul *klass valas poisse*). Kumbki keel on metafoorse väljendi fookusse võtnud sama kujutluspildi erineva poole, ungari keel tegija (klass → valaja) ja eesti keel sihtobjekti (poisid → vedelik). Näites 47 on ungari keeles raskust kujutatud aktiivse tegija (linnuna), eesti keeles aga veereva või vajuva objektina. Nii ungari- kui ka eestikeelsete väljendite aluseks on metafoor MURE ON RASKUS. Ungarikeelses väljendis esineb lisaks sellele ka personifikatsioon, eestikeelsetes mitte, kuid mõlemad on metafoorsed keelendid.

(45) Originaal: *a gyertya elaludt*

Otsetõlge: ‘küünal **jäi magama/uinus**’

Tõlge 1: küünal kustus

Tõlge 2: küünal kustus

(46) Originaal: *a többi osztályok is ontották magukból a fiúkat*

Otsetõlge: ‘ka teised klassid **valasid** endast poisse’

Tõlge 1: teistest klassidest tulid ka poisid välja

Tõlge 2: ka ülejäänud klassidest valgus poisse välja

(47) Originaal: *mintha valami súly szállott volna lelkére*

Otsetõlge: ‘nagu **oleks** mingi raskus ta hingele **lennanud**’

Tõlge 1: nagu oleks mingi raskus ta südamele veerenud

Tõlge 2: nagu oleks selle silmavaatega tema hingele vajunud mingi koorem

### 3.2.1.2. Isikustamise muutmine

Leidus ka keelendeid, kus ungarikeelne isikustamine oli tõlkes asendatud täiesti teistlaadi isikustamisega. Juhtumeid, kus mõlemad tõlkijad olid tähenduse eesti keelde originaalist erineva personifikatsioonina üle kandnud, oli suhteliselt vähe. Mõningaid fraase, milles esinevad isikustamised on eesti ja ungari keeles erinevatel alustel tekkinud, iseloomustavad näited 48, 49 ja 50.

Näide 48 kirjeldab olukorda, kus inimesed on uimased. Ungari keeles on seda tähendust edasi antud väljendiga *kábultság járt* 'uimasus käis', kus uimasusele on antud elusolendi võime käia. Esimeses eestikeelses tõlkes on see asendatud kujutluspildiga *uimasus valitses peas*. Valitsemine on inimlik ja võimukas tegevus ning pole käimise kui üldise elusolendeid iseloomustava tegevusega võrreldav. Teises tõlkes on muutunud isikustamise objekt, uimasuse asemel *käib* (ringi) *pea*. Nii eesti kui ungari keeles on uimasuse esinemiskeskkonnaks pea, kuid sellest lähtunud isikustamised on erinevad.

(48) Originaal: *Egy kis kábultság járt a fejükben*

Otsetõlge: 'Väike uimasus **käis** nende peas'

Tõlge 1: neil kõigil **käis** pää natuke ümber

Tõlge 2: Poiste peas **valitses** kerge uimasus

Näites 49 on kirjeldatud situatsiooni, kus vaikne olukord muutub äkitselt lärnakaks. Seda on tehtud lärmi isikustamise kaudu. Ungarikeelne väljend tekitab kujutluspildi, kus lärm on inimene (töömees), kes naelutab vaikust. Eesti keeles on lärmi kujutatud kui lõikajat või kui lõhkujat. Nii ungari- kui ka eestikeelesetes väljendites on lärm agressiivne tegutseja ning vaikus tegevuse sihtobjekt. Ometi on isikustamised erinevad, kuna naelutamine ei ole tegevus, mis hävitaks sihtobjekti, samas kui lõikamise ja lõhkumise tähenduses sisaldub sihtobjekti (osaline) hävitamine.

(49) Originaal: *lárma verte föl a kis sziget esti csöndjét*

Otsetõlge: 'lärm **naelutas** väikese saare õhtuvaikuse **kinn**'

Tõlge 1: käratsus **lõikas läbi** õhtuse vaikuse

Tõlge 2: lärm **lõhkus** saare õhtuvaikuse

Näites 50 on kirjeldatud maja, mille seinad on kaetud metsviinapuu lehestikuga. Ungarikeelses väljendis on viinapuu aktiivne tegutseja (jooksja), kes jookseb maja (enda) sisse. Eesti keeles ei saa viinapuud jooksjana kujutada, küll aga on võimalik isikustamine säilitada, kasutades keelendeid *kattis kinni* või *mähkis*, mis on samuti elusolendile viitavad tegevused. Eestikeelsed väljendid on omavahel üsna sarnased, viidates tegijale, kelle ülesandeks on mingi objekt vaateväljast peita. Ungarikeelne väljend keskendub aga tegevuse intensiivsusele, viidates sellele, et metsviinapuu kasvab niivõrd kiiresti nagu jookseks. Kusjuures viinapuu ei jookse ise majja sisse, vaid jookseb maja justkui enda sisse, mis on samuti huvitav, kuna nii ungari kui ka eesti keeles tähendab verb *sisse jooksmas* või vastavalt *befut* esmaselt (elusolendi) majja sisenemist. Seega pole selle isikustamise puhul oluline pelgalt see, et verb *fut* 'jooksma' esineb koos elutu objektiga, vaid ka see, et verbiga väljendatava tegevuse iseloom on ülekande käigus oluliselt muutunud.

(50) Originaal: *nyáron a vadzóló véges-végig befutotta*

Õsetõlge: 'suvel **jooksis** metsviinapuu [maja] lõpuni **sisse**'

Tõlge 1: suvel **kattis** selle täitsa **kinni** metsviinamarja lehestik

Tõlge 2: suvel **mähkis** viinapuu ta üleni endasse

### 3.2.1.3. Isikustamise muutmine vs kaotamine

Juhtumid, kus ühes eestikeelses variandis on isikustamine kaotatud, teises aga muud laadi isikustamisega asendatud, viitavad samuti sellele, et eesti keeles pole sageli võimalik sündmust või olukorda samade vahendite ja kujutuspiltidega loomulikult edasi anda kui ungari keeles. Selles grupis leidub huvitavaid keelendeid, mille struktuur on võimaldanud vaid osalist ülekannet, ja olenevalt sellest, millisele asjaolule või fraasi osale keskenduda,

võib eesti keeles leida nii sarnaseid kujundlikke (isikustatud) kui ka mittekujundlikke vasteid.

Näites 51 esineva ungarikeelse väljendi *megtesz a hatását* 'mõju avaldama' võiks eesti keelde sõnasõnalt tõlkida kui 'mõju tegema'. Eesti keel ei võimalda niiviisi väljenduda, küll aga on võimalik öelda eraldi, et *miski tegi* või *miski mõjus*. Esimeses tõlkes ongi keskendutud sõnale *hatás* 'mõju' ja antud tähendus edasi fraasiga *sõna mõjus*, milles isikustamist ei esine. Teises tõlkes on aga keskendutud sõnale *megtesz* 'tegema' ja antud olukorda edasi väljendiga *sõna tegi oma töö*, kus *sõna* on sarnaselt ungarikeelse vastega verbi *tegema* abil isikustatud, kuid *mõju* on asendatud sõnaga *töö*. Seega leidub ungrikeelsetele metafoorsetele väljenditele vahel osalisi eestikeelseid vasteid, milles isikustamine võib esineda, kuid ei pruugi, olenevalt sellest, milline fraasi osa on fookusse võetud.

(51) Originaal: *a "pocok" szó megtette a hatását*

Otsetõlge: '„urahiire" (s.t piripilli) sõna **tegi** (oma?) **mõju**'

Tõlge 1: „nuturoti" sõna mõjus kohe

Tõlge 2: „titekas" **tegi** oma töö

Näites 52 on kirjeldatud olukorda, kus inimene vaikib. Seda on ungari keeles tehtud metafoori HÄÄL ON ELUSOLEND (LIND) kaudu. Väljendis *egy hang se röppent el* 'ühtki häält ei lennanud ära' on hääl justkui lind, kes võib kõne all oleva isiku huulilt lahkuda või mitte. Selle kujutluspildi keskmes on kõneleja, kes vaikib, mitte kuulajad. Esimeses eestikeelses variandis kujutatakse häält umbmäärase elusolendina, väljendi *ühtki häält ei tulnud* kaudu. Tulemine on äralendamisele vastassuunaline tegevus, seega on väljendi fookuses kuulajad, kelle juurde hääl tuleb, mitte kõneleja ise. Teises tõlkes on heli kirjeldatud kui nähtust. Ka siin on fookuses pigem need, kes häält ei kuulnud, kui kõneleja ise. Seega võib isikustamise esinemine, selle intensiivsus ja konkreetsus sõltuda ka sellest, milliste sündmuses osalejate seisukohast on olukorda vaadeldud.

(52) Originaal: egy hang se **röppent el** az ajkáról

Otsetõlge: ‘ta huulilt **ei lennanud** ära ühtki häält’

Tõlge 1: ühtki häält **ei tulnud** tema suust

Tõlge 2: tema huulilt ei kostnud ainsatki häält

## Kokkuvõte

Kognitiivse metafooriteooria seisukohast on metafoorid mõtlemise paratamatud mehhanismid ja kujundajad ning metafooride keeleliste väljenduste kaudu on võimalik inimeste maailmatunnetust analüüsida. Kuigi kehalisest kogemusest lähtuvad metafoorid on suuresti universaalsed, võivad eri kultuurides olla sama metafoori alusel kujunenud erinevad keelendid. Väljendite varieerumist on täheldatud ka väga lähedase keele ja kultuuriga rahvaste seas. Seega pakub erinevate keelte võrdlus sellest aspektist põnevat uurimisainest.

Mõiste *isikustamine* hõlmab suurt hulka eriilmelisi metafoore, mida ühendab see, et elutule objektile või nähtusele on omistatud mingi elusolendi käitumismall, omadus või seisund. Selle töö eesmärk oli uurida Ferenc Molnári romaani “*A Pál utcai fiúk*” (“Pál-tänavä poisid”) ja selle kahe tõlke alusel, millised on isikustamise erinevad ilmingud ungari keeles ning võrrelda mõningaid neist eestikeelsete vastetega. Materjali kogumise käigus kujunes aga materjali piiritlemisest omaette uurimisülesanne. Hakates isikustamist lahates määratlema inimlikke tunnuseid, jõudsin järeldusele, et inimene sarnaneb oma tegevuse, omaduste ja isegi kehaosade poolest suuresti paljude muude elusolenditega. Kui *sünnib* uus teooria, kui koopal on *suu* või kui aeg *jookseb*, siis pole see pelgalt inimlike omaduste andmine neile nähtustele, vaid nende käsitlemine elusolendina palju laiemalt. Oleks üsna antropotsentristlik arvata, et sündimine, jooksmine ja suu on ainult või eeskätt inimese atribuudid. Et inimesele ainuomaseid jooni on tõesti vähe – ehk vaid teatud vaimsest või emotsionaalsest kompleksisusest või ühiskondlikust korraldusest tingitud tunnused ja tegevused – käsitlesin isikustamist mitte kui klassikalist MITTEINIMENE ON INIMENE ülekannet, vaid kui ELUTU ON ELUS ülekannet.

Isikustamise tüüpiliseks ilminguks on teoreetikud pidanud tegevuse omistamist elututele entiteetidele ehk objektide ja nähtuste agendi positsiooni tõstmist. Ka minu uurimistulemused kinnitavad seda. Üle kahe kolmandiku juhtumitest oli ungari keeles isikustatud verbi abil. Sagedasemad olid üldise tähendusega verbid nagu *áll* 'seisma', *megy* 'minema', *jár* 'käima', *jön* 'tulema', *tesz* 'tegema', mis ei viita tingimata inimtegevusele. Lisaks neile esines elutute entiteetidega koos mitmeid erinevaid lendamist väljendavaid verbe nagu *száll*, *repül*, *berepül* ja *elröppen*, mis oleksid isikustamise kitsama definitsiooni järgi tähelepanuta jäänud. Tegusõnade abil isikustatavate entiteetide spekter oli üldiselt väga lai, hõlmates erinevaid objekte, seisundeid, olukordi ja nähtusi.

Omadussõnade kaudu isikustati peamiselt keha ja vaimuga seotut ning abstraktsemaid nähtusi. Tüüpilisemad omadussõnad olid näiteks *komoly* 'tõsine', *vidám* 'lõbus', *néma* 'tumm', *szigorú* 'karm' ja *szomorú* 'kurb'. Nimisõnu kasutati peamiselt erinevatele objektidele kehaosade omistamiseks. Sellised keelendid olid näiteks *a csonák orra* 'paadinina', *kabátujj* 'mantlisõrm' (varrukas), *a bélyeg háta* 'margi selg', *a jobb szárnya* '(maja) parem tiib', *a grund szíve* 'krundi süda'. Analüüsi käigus selgus, et isikustada on võimalik ka määrsõnade (nt *a tintatartó kedélyesen csöpögtette* 'tindipott tilgutas heatujuliselt') ja kesksõnade (nt *előrelátó okosság* 'ettenägev (ettenägelik) tarkus') kaudu.

Selgus, et mõned nähtused, näiteks kehaosad, võivad esineda nii isikustamise sihi kui ka isikustamise allikvaldkonnana. Esines ka palju metonüümiarnaseid suhteid, milleks võiks pidada peale kehaosade isikustamise ka kollektiivide ja tegevusnimede isikustamist, ning mitmeid kinnisväljendeid. Kogu valimis esines kõige rohkem helide, kollektiivide, erinevate esemete ja sõiduvahendite isikustamist.

Ungarikeelseid väljendeid eestikeelsete tõlkevastetega kõrvutades selgus, et umbes veerand kogu valimist on paralleelsetel alustel kujunenud isikustamised. Koos osaliste ülekannetega võib öelda, et 44% isikustamismetafooride väljendustest on ungari ja eesti keeles sarnased. 30% keelenditest on sellised, mida kumbki tõlkija pole suutnud eesti mõttemalliga kohandada. Ülejäänud ülekanded jäid kahe äärmuse vahele, s.t olenesid tõlkija eelistustest.



Metonüümilisest suhtest KEHAOSA INIMESE ASEMELE välja kasvanud isikustamise juhud, nagu *tark pea*, *tõsine nägu* ja *silmad harjusid*, olid sageli paralleelsed, mis kinnitab teoreetikute seisukohta kehalisest kogemusest motiveeritud metafooride universaalsuse kohta. Lisaks leidsid ka sarnaseid kinnisväljendeid, nagu näiteks *kiáltó igazságtalanság* 'karjuv ebaõiglus'.

Eestikeelsete ülekannete motivatsiooni uurides selgus, et kui tõlked ungarikeelse väljendiga täpselt paralleelsed ei olnud, võis selleks olla mitmeid eri põhjusi. Enamasti oli isikustamine kaotatud, kui ungarikeelsele isikustamisele täpselt vastet polnud leitud. See viitab sellele, et tõlkijad pole väljendit eriti kujundlikuna tajunud, mis kinnitab teooriat, et isikustamine on argiregistrisse kuuluv nähtus. Mõnel puhul on ungarikeelsed väljendid olnud siiski piisavalt kõnekad, et leida nende asemele teistsugune metafoor. Näiteks esineb juhtumeid, kus väljendid on juurdunud eesti keeles veidi teistel alustel kui ungari keeles või oli võimalik mõlemas keeles väljendi nüansse varieerida (nt on võrdselt võimalikud *a hideg végigment a hátan* 'külm/külmavärin läks/käis üle selja' kui ka *a hideg végigszaladt a hátan* 'külm/külmavärin jooksis üle selja'). Vahel on aga hoopis fraasistruktuur pärssinud otsest ülekannet, nt fraasis *vad rohanások történetek* 'metsikud tormamised toimusid' on ülekannet häirinud tarind *tormamised toimusid*, mitte *metsik tormamine*. Lisaks esines lähedase tähendusega verbide (nagu nt *megy* 'minema', *jár* 'käima') varieerumist kummagi keele kinnisväljendites.

Siinne uurimistöö oli niisiis esimene samm ungari ja eestikeelsete isikustamismetaphooride kaardistamisel ja võrdlemisel. Et tõlkijaid oli vaid kaks, tuleb arvestada juhuslikkuse faktorit, kuid see, et peaaegu veerandil juhtudest olid eri ajastustest tõlkijad teinud täpselt samu valikuid eestikeelse väljendi leidmisel, viitab ometi teatud sarnasusele eesti ja ungari mõttemallides. Sama näitab see, et vaid kolmandik juhtudest olid täiesti teistmoodi üle kantud. Selleks et täpsemalt hinnata eesti- ja ungarikeelsete isikustamismetaphooride sarnasust, tuleks muidugi uurida isikustamismetaphoore ka teistlaadi tekstides ning tõlgetes ning tuua võrdlusesse sisse teisi keeli.

## Kirjandus

**Barcelona, Antonio 2003.** Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co.

**Dancygier, Barbara, Eve Sweetser 2016.** Figurative Language. Cambridge: Cambridge University Press.

**Dorst, Aletta G. 2011.** Personification in discourse: Linguistic forms, conceptual structures and communicative functions. – Language and Literature 20 (2), 113–135.

**EKSS** = Eesti keele seletav sõnaraamat. (<http://www.eki.ee/dict/ekss/>)

**ÉrtSz.** = A magyar nyelv értelmező szótára. (<http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/elolap.php>)

**etTenTen** = internetist alla laetud eestikeelsete veebilehtede korpus.  
(<http://www2.keelev.ee/dict/corpus/ettenten/>)

**Fauconnier, Gilles, Mark Turner 2002.** The way we think: conceptual blending and the mind's hidden complexities. New York: Basic Books.

**Heiberg, Marie 1906.** Mure-lapse laulud. Tartu: Noor-Eesti.

**Krikmann, Arvo 2003.** Kaasaegse metafooriteooria panus parõmioloogiasse. – Uurimusi folkloori lühivormidest. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

**Kövecses, Zoltán 2010.** Metaphor: a Practical Introduction. Teine trükk. Oxford: Oxford University Press.

**Lakoff, George, Mark Johnson 2011.** Metafoorid, mille järgi elame. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

**Lakoff, George, Mark Turner 1989.** More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor. Chicago, London: The University of Chicago Press.

**Mandelblit, Nili 1995.** The cognitive view of metaphor and its implications for translation theory. – Translation and Meaning 3, 482–495.

**Molnár, Ferenc 1907.** A Pál utcai fiúk. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.

**Molnár, Ferenc 1921.** Pál-tänava poisid. Tallinn: Vaba Maa.

**Molnár, Ferenc 2014.** Pál-tänava poisid. Tallinn: Hea Lugu.

**Pragglejaz Group 2007.** MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse. Metaphor and Symbol 22, 1–39.

**Vainik, Ene, Anneli Velt 2006.** Viha metafoorid ja kognitiivne mudel eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 2, 104–121.

## Personification metaphors in Hungarian and Estonian. Summary

*Personification* is a term that refers to a wide range of metaphors that describe inanimate entities in terms of human behavior and characteristics. The purpose of this paper is to map different types of personification metaphors in Hungarian and compare them with their Estonian equivalents. The research is based on the first five chapters of the novel “*A Pál utcai fiúk*” (“The Paul Street Boys”) by Ferenc Molnár and the Estonian versions of this book done by two different translators.

Observing and analyzing various metaphorical expressions according to the abovementioned texts, the author of this paper has come to the conclusion that in most cases the personification attributes (e.g. dying, eating, running) applied to inanimate entities are not specifically human but characteristic to various kinds of living beings (e.g. animals et al.) Therefore I have extended the notion of personification in this research as in most cases of its use seems to have been based on the metaphor INANIMATE ENTITY IS ANIMATE ENTITY/LIVING CREATURE and not referring solely to man.

The collected database for this survey consists of 216 metaphoric expressions. The conclusion of this paper is that the most common personification tools in Hungarian are common polysemic verbs like *áll* ‘to stand’, *megy; jár* ‘to go’, *jut; jön* ‘to come’, *tesz* ‘to do’. Most common adjectives used for personification refer to mood or emotion and most common nouns in this perspective designate human body parts which are attributed to various inanimate objects. In some rare cases the personification may also include adverbs or participles.

The results of this research show that ca 25% of the Hungarian personification metaphors could be transferred into Estonian using word by word translation, by creating practically

the same expression. Together with almost similar metaphoric expressions in both languages, the resemblance rate reached even 44%. In 30% of the cases the metaphoric expressions of the same meaning did not match in Hungarian and Estonian.

In conclusion it could be mentioned that wide use of personification metaphors in language reveals a very productive thinking pattern as a tool of cognition and there is a lot of ways to express them, but most often they tend to base on verbs. Hungarian and Estonian thinking patterns seem to be quite analogous considering the coordination of quite a high percent of similar or almost similar metaphoric expressions in both languages.

## Lisa 1

Pragglejazi rühmituse mudel (tõlge). (Pragglejaz Group 2007: 3)

1. Loe kogu tekst/diskursus läbi, et saada üldjoontes selle mõttest aru.
2. Määra tekstis/diskursuses leksikaalsed üksused.
3. (a) Tee iga leksikaalse üksuse puhul kindlaks, mis on tema tähendus antud kontekstis, s.t kuidas ta on seotud mingi entiteedi, suhte või omadusega teksti poolt esile kutsutud kontekstis. Võta arvesse seda, mis sellele leksikaalsele üksusele eelneb ja järgneb.
3. (b) Määra iga leksikaalse üksuse puhul kindlaks, kas sellel on mingis teises kontekstis elementaarsem tänapäevane tähendus kui see, mis antud kontekstis. Meie eesmärgi puhul on elementaarsed tähendused enamasti
  - konkreetsemad; seda, mida nad esile kutsuvad, on lihtsam ette kujutada, näha, kuulda, tunda, haista ja maitsta;
  - seotud kehalise tegevusega;
  - täpsemad (vastandudes ebamäärastele);
  - ajalooliselt vanemad.

Põhitähendused pole tingimata leksikaalse üksuse kõige sagedamini esinevad tähendused.

3. (c) Kui keelelisel üksusel on mõnes teises kontekstis primaarsem tänapäevane tähendus kui selles kontekstis, otsusta, kas antud kontekstuaalne tähendus vastandub põhitähendusele, olles samas sellega võrdluses mõistetav.
4. Kui jah, märgi leksikaalne üksus metafoorseks.

Pragglejazi rühmituse mudel (originaal). (Pragglejaz Group 2007: 3)

1. Read the entire text–discourse to establish a general understanding of the meaning.
2. Determine the lexical units in the text–discourse
3. (a) For each lexical unit in the text, establish its meaning in context, that is, how it applies to an entity, relation, or attribute in the situation evoked by the text (contextual meaning). Take into account what comes before and after the lexical unit.

(b) For each lexical unit, determine if it has a more basic contemporary meaning in other contexts than the one in the given context. For our purposes, basic meanings tend to be

- More concrete; what they evoke is easier to imagine, see, hear, feel, smell, and taste.
- Related to bodily action.
- More precise (as opposed to vague)
- Historically older.

Basic meanings are not necessarily the most frequent meanings of the lexical unit.

(c) If the lexical unit has a more basic current–contemporary meaning in other contexts than the given context, decide whether the contextual meaning contrasts with the basic meaning but can be understood in comparison with it.

4. If yes, mark the lexical unit as metaphorical.

**Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks**

Mina, Johanna Kiik

*(autori nimi)*

(sünnikuupäev: 19.01.1995)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose  
"Isikustamismetafooridest ungari ja eesti keeles  
Ferenc Molnári romaani „Pál-tänava poisid” põhjal”,

*(lõputöö pealkiri)*

mille juhendaja on Ann Veismann,

*(juhendaja nimi)*

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 02.06.2017 *(kuupäev)*